

8

891.99

9-71

1. 542-3

2-47

ՏԻԳՐԱՆ ՉԷՕԿԻԻՐԵԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԻ ՁԱՅՆԵՐ

ՏԷՐՏԷՐԻՆ ՈՃԻՐԸ
ՀԱՐՍԻՆ ՎՐԷԺԸ
ԿԱՂԸՆՏԻՆ ՋՈՅԸ
ԼՈՒՌ ԶԵՐՈՍԸ
Ի ՄԱՐԴԻԿ ՀԱՃՈՒԹԻՒՆ
ՏԿԱՐԻՆ ԻՐԱՒՈՒՆՔԸ
ՄԵՐ ՈՒԺԸ

Տղազրի. Հասարակի:

ՎԱՂԻՆԱԿ Ս. ԲԻՐԱՍ

Սուլթան Համամ Մոլա-բաե

Կ. Պոլիս

1910

NOV 2011

891.39
2-71

ար ՏԻԳՐԱՆ ՉԷՕԿԻՐԵԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԻ ՁԱՅՆԵՐ

1001
8218

ՅԳԱԳՐԻՉ-ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ
ՎԱՂԻՆԱԿ ԲԻՐԱՏ
Սուրբան Համամ Մոլա Թաւ
Կ ԳՈՒԽՍ 1910

17 JUL 2013

49203

ՏԵՐՏԵՐԻՆ ՈՃԻՐԸ

Երբ եկեղեցիէն տուն դարձաւ Տէր Բարթող՝ յայտնապէս կ'զողար, ու լայն դեմքին վրայ, նեղ ճակատին մէջտեղ, մկաններու խիտ ծալքերն հոգեկան խորունկ խռովք մը կ'մատնէին:

— Վայ, վայ զխժոքի ոգիներ, Աստուծոյ տունին ալ չեն խնայեր, մրթմրթաց, ու մերկ սենեակին փայտէ սէտիրին անկիւնը կծկուեցաւ, գոցեց աչքերն ուժգին, երկու ձեռքերը՝ քունքերուն՝ հակեցաւ վար, ու ինկաւ խոր մտածողութեան մէջ:

Բ. քաղաքին հայ տուներուն չէին խնայած, տամ որ թալլած, սպաննած էին, բայց ինչպէս յանդգնած էին ձեռք դպցնել եկեղեցիին, Աստուծոյ տանը: Այս հարցումը կ'ընէր քահանային մէջ: Տէր Բարթող բացաւ աչքերն ընդոստ, դիտեց իր սենեակին մերկութիւնը: Խուժանին աւերող ձեռքը հոն ալ դպած էր, ասեղ մը խկ չէր ձգած իր տանը մէջ:

Կրօնականը զգուանքով փակեց թարթիչները ու իրեն անանկ թուեցաւ որ այդ պահուն կրկին կ'զանուէր այն քառակուսի ահագին փոսին եզերքը գերեզմանտան մէջ, ուր՝ իրարու վրայ դիզած էին վիրաւոր, յօշոտուած անճանաչ զիակաները:

Քահանան գողաց վախով: Ուրիշ պատեր մը մը տարերիկ ուզեց, բայց վայրկենապէս ան կրկին կարծեց տեսնել մերկ զիականերուն մէջ տակաւին ոգեւարողներուն սարսուռը, լսեց հռնդիւններ՝ զիզուած մարմիններուն ստորտակն թռող, որոնց վրայ երկարած էր խաչն ու զանոնք օրհնած:

Քահանային դէմքը մռայլ էր, բայց նեղութեան ծիծաղ մը ուրուազձուեցաւ անոր վրայ:

— Ամէնն ալ բիրով մեռցնելէ վերջ, զիս կանչեցին մեռելի կարգ կատարելու համար հառաչեց:

Պատկերը շարունակուեցաւ Տէր Բարթողի միտքին մէջ ու աւարտեցաւ:

Քահանան տեսաւ թիերուն շարժիլն, տամուկ հողերու սեւութիւնը մարմիններու վրայ, յետոյ քանի մը սրունքներու հողէն դուրս ցցուածքը, ու անոնց ծածկուելը՝ վերջապէս լեցուած խրամատը: Կրօնականն այս սարսուղ պատկերը վանել ուզեց կրկին: Ելաւ պարտկեցաւ սենեակին մէջ միշտ աչքերը գոց, յետոյ անուժ ինկաւ սէտիբի տախտակին վրայ, ուր՝ բազմոց մը, բարձ մը իսկ չէր մնացած:

Պատուհանէն դուրս ձմեռնամուտի վերջալոյս մը անդտոտ կարմրութիւններ կ'ցանէր ցանցառ ամպերու վրայ, Տէրտէրը դիտեց դուրսն ու նշմարեց ծառերուն ետեւէն եկեղեցիին դմբեթը: Յիշեց շարաթ երեկոներն, այն երջանիկ, բարի հին օրերն որոնք երազ կուգային իրեն:

— Աստուած այս չարեաց պատճառին մուխը մարէ:

Գմբեթին տեսքը քահանան փոխադրեց եկեղեցիին գաւիթը, ուր երկու կողմնակի սրբոց պատկերները պատուաւորեալ էին, մերկացուած հաւատացեալներու նուիրած արծաթէ, ոսկիէ սիրտերէն, աչքերէն, թաթիկներէն ու հազար փոքր միամիտ բժժանքներէն: Հապա տաճարին մէջ, կամարէն կախուած շա՛ր փշրուած գետինին վրայ, առաջեալներու նկարները կողմնակի պատերուն վարջ ծակծկուած, քուրջի նման կախուած, ու խորանը մերկ, պահքի օրերէն տասն անգամ տխուր տեսքով, անոր աստիճանները տապարով խորտակուած Աստուածածնի նկարը ձիւթ թրիքով աղարտուած, գընտակներէն մազ դարձած, խնայուած իր մը չկար եկեղեցիին մէջ:

Այս դժնէ նկարը Տէր Բարթողի մտքին մէջ կրկին անգամներ կազմուեցաւ ու քայքայուեցաւ: Աստուծոյ պաշտօնեան մոռցած իր, իրեններուն գոհերը, աւարի տուած ինչքը, անարեկուծով, դայրոյթով Տաճարին դատարկ, կողոպտուած, սրբապղծուած երևոյթը կ'երազէր ակամայ ու զարմանքով:

Կրօնաւորին ուղեղը տեսակ մը թմրութիւն կ'ըստանար, յիմարական շարժում մը անոր կ'տիրապետէր երբեմն: Աչքերուն մօտէն յանկարծական սեւութիւն մը կ'անցնէր:

— Ախ, վատ, վատորդիներ, շնազգիներ, գոնէ Աստուծոյ տանը խղճային:

Կ'կակաղէր այսպէս, ու բերանը կ'ըռնէր սթափելով: Մէկը կրնար զինքը լսել:

Բ... քաղաքն Հայաստանի ներքին մասին մէջ է, ու աշնան մէջէն իսկ խիստ ցուրտ կ'ընէ, տեղացիներէն ասոր համար.

Սուրբ Յակոբն հոս՝ կ'թօթուէ մօրուք:

Աշնի միջինքին հասարկեկ մանտրուք:

Տէր Բարթող գողահար, մոռացուծով գոչեց.

— Երէցկին, երէցկին, Ե'պրոս, քիւրքի ձիւպպէս բե'ր:

Կանացի ձայն մը վարէն պատասխանեց

— Ի՛նչ, Տէրայր, ի՛նչ կ'ուզես:

Քահանան լոեց, ա'լ չձայնեց, զգաց խարկանքն ու ժպտեցաւ ծիծաղով մը որ լացի մը հաւասար էր:

— Չէ՛ հառաչեց կրօնականը, անօրէններն ան ալ տարին. Տէր Բարթող աւելի կծկուեցաւ...:

Քահանան տասնէնինգ օր դուրս չէր համարձակած ելլել իր փուխերիկին մէջի թաքստոցէն, քանի մը օր առաջ գացած էր պաշտօն կատարելու դիակներու վրայ, ու այդ շարաթ իրիկուն մրայն համարձակած էր եկեղեցի վազել:

Հիմա միամիտ, հաւատաւոր մարդը կը տանջուէր շատաւելի: Ան յոյս ունէր եկեղեցին գէթ անփաստ գտնել: Ու ի՞նչ տեսած էր, վա՛յ իր աչքերուն:

— Վա՛յ ինձի, վա՛յ ճովացեալ մեղացս, կ'սաղմուսէր երբեմն մութին մէջ քահանայն: Անոր գտնելը կ'այրէր կրակներու մէջ, մինչ ստքերուն մասնները ցուրտէն չէին զգար:

Խուսկի, կնդրուկի սուրբ, անուշ շունչ մը սենեակին մէջ տարածուեցաւ բոց գունէն: Կրօնականն իր ունեղներն անասունի մը պէս ընդլայնեց ու շնչեց հեշտանքով: Իր թաւ մօրուսէն ու պիտերէն վեր հրճուանքի կծկում մը շարժեցաւ, մեղմօրէն վեր առաւ ձեռքն ու խաչակնքեց աղօթք մը ծամծմելով:

Խուսկին խիտ բոյրը զինքը փոխադրեց հին աղէկ օրերու ձմեռ գիշերներուն խնձիղին մօտ, լայն Բիւրսիին գաղջ վերմակին տակ թմբիրով անզգայ: Քահանայն բերնին մօտ զգաց ձեռք մը որ հավանք եղած ինկաւ ցած, քահարպարի երանգով խաղողի ողկոյզ մը կ'մօտեցնէր չրթունքներուն. բացաւ չրթներն ու գոցեց տենդով:

Կրկին սթափեցաւ կրօնաւորը: Սենեակին մէջ մառանի մը չափ մութ էր, ու պատուհանին մօտ լուրթ կապոյտ մը հաղիւ կ'զգացուէր:

Լամբար ալ չունինք, ա՛յ անիծուած կեանք, չչնչեց:

*
**

Քահանայն բոլոր գիշերն հսկեց: Մինչեւ արշալոյս թեւն իբր բարձ տուած երէցկիւնին: Ժամերով համրեց դուրսը հնչող ճոկաններուն քանակը, և տանջուեցաւ կողմապետի, սպանութեան, պղծումի յիմարացնող տեսիլ-

ներով: Կարճատեւ պահերու մէջ ամէն զգացում, պատկեր կ'անհետանային անոր մէջ, ու Տէր Բարթող ծանրացած, այրող ճակատը կ'հակէր ննջելու համար, բայց անա եկեղեցիին բակն էր, դաւիթը, տաճարին մէջ, ջահերու բեկորներուն վրայէն կ'անցնէր զգոյշ ոստոսեւելով, խորանին մօտ վերջապէս, պատուուն սրածուած սրբազան պատկերներու լերկ գանկերուն քով, Աստուածածնի աղբտուած պատկերին առջեւ: Ո՛չ մէկ անօթ կ'գտնար իր տեղը, կ'ծուէր համբուրելու միւռոնի անօթին խորշիկը, հոն արիւնտտած քուրջ մը կ'գտնար ու քանի մը փամփուշտ: Ընդոստ գլուխը վեր կ'ցցէր ու աչքերը կ'բանար մութին մէջ: Քահանայն յետին ճիգ մը ըրաւ ասոնք վանելու ու զղջաց եկեղեցի գացած ըլլալուն:

— Ախ, Տէր Աստուած, երբ կ'լուսնայ, երբ կ'զուէր Տէր Բարթող:

Ժամ մ'անընդհատ «Առաւօա Լուսոյն» ու Նարեկէն հատուածներ սաղմոսեց: Խաչակնքեց բիւր հեղ ու համրիչին ծայրի սատափէ խաչը պտտցուց զէմքին ամէն մասերուն վրայ:

Հարցում մ'ալ չատ օտար, այդ պատկերներուն հետ կուգար քահանային չրթներուն վրայ:

— Աստուած ինչո՞ւ արդեօք թող տուաւ որ իր տունը թալլեն, . . . :

Այս մտածումը բնական մէկ հետեւանքն էր Տէր Բարթողի մտքին միամիտ, հաւատաւոր կազմուածքին, թէ ան շատ անբնական երեւար իրեն:

Բայց անմըջապէս իր մտածումը կ'չքմեղէր կրկնելով քահանայն,

— Է՛, մեծ է Տիրոջն արդարութիւնը, ե՞ս մնացի իր գործերը քննողը, ու թեթեցած կ'զգար ինքզինք:

Բայց ի՞նչ անիծուած միտք: Հարցումը հակառակ

կամքին, կայծի մը նման կ'ակօսէր միտքն ու զայն կը ցնցէր :

Արշալոյսին մօտ քիչ մը մրափեց տէրտէրը :

Երբ ելաւ տեսաւ թէ արեւը սենեակին տիրած էր :

Դրաւ փակեղը, ու հողաթափերով ուղղուեցաւ եկեղեցի :

Երթա՛մ, երէ՛ցկին, երթա՛մ ժամ, աղօթք մը կարգամ ու քանի մը տուն պատիմ, պարաքս կատարեմ :

— Եկեղեցիին դրան մօտ հանեց փակեղը, ընկճուած ներս մտաւ, գնաց խորանին առջև ծնկաչոզ ինկաւ ու աղօթեց երկար : Երբ ելաւ աղօթքէն զգաց թէ կուլար, չորս կողմը զննեց, ամէն իր աւելի տխուր թուեցաւ իրեն :

Արևն առատ լոյսով կ'լուար տաճարին տախտակամածը :

Ճիշտ մէջտեղն ուղղուեցաւ, կամարին տակ, ու լաւ մը զննեց զետինի փշրած շրջանակները, նկարները աւմէնքն ալ սրահար էին եղած, հակեցաւ աւելի ու Յովհաննէս Առաքեալին աչքերը սուրի ծայրով փորուած գըտաւ : Ելաւ արագ քայլով խորանին վրայ ու հոն կրկին անհուն թախիծով դիտեց Աստուածածնի աղարտուած դէմքը, փնտուեց սկիւր, քչոցներն, որոնց զանգակիկներէն մի քանին տափակցած, նշմարեց խորանին մարմար յատակին վրայ :

Կրկին զժնէ հարցումը կրկնուեցաւ իր մէջ :

— Աստուած ինչո՞ւ չպատժեց իր տունն անպատուողները, աս ի՞նչ զարմանալի բան :

Ու աւելցուց .

— Մեղա՛յ, մեղա՛յ, Ամենասուրբ Երրորդութիւն, մեղա՛յ :

Այդ խօսքերուն պահուն իսկ կրկնուեցան իր մէջ նոյն հարցումը :

Սրանեղած, կարկամ քայլերով աճապարեց դուրս ելլել :

Տաճարին մէջտեղ կանգ առաւ, ու վեր նայեցաւ, դէպ ի կամարը : Հոն, կամարին մէջտեղը, երկու որմերը իրար կապող հաստ գերանին ետին կ'փայլէր Յիսուսի պատկերն իր հաստ արծաթեայ շրջանակին մէջ :

Հըճուանք մը լեցուց քահանային սիրտը .

— Մն իր տեղն է, կրկնեց, անօրէնները չեն տեսեր, ի՛նչ որ է . . . :

Դուրսը ոստիկանները փողոցները խոնուող սովատանջ կիներու հաց կ'բաշխէին :

Քահանան անցաւ անոնց մէջէն՝ զանոնք տխրօրէն ողջունելով :

Պարտեցաւ թաղերն ամայի, քանի մը տուններ մըտաւ : Ամենքն ալ իրար լաւ կը հասկնային, և ոչ մէկուն մխիթարութեան խօսք մը զտաւ ըսելու : Որքեւայրի հարսեր հագիւ թոյլ մը կ'համբուրէին քահանային ձեռքը և խորունկ մը կ'շնչէին, որ խեղդուած հառաչի կ'նմանէր : Պառտաները կ'երերային բոպիկ ոտքերով, քուրջերու վրայ ինկած, մեռելի կայուն ակնարկով, ու երբեմն իրենց դողդոջ մասներով իրենց գլխի սեւ լաջակները կ'սեղմէին :

Տէր Բարթող կարծր սիրտ մը ունէր ինչպէս բոլոր իր ընկերակիցները, ան շատ մա՞տ տեսած էր, բայց յուզումէն կ'դողար տուն վերադարձի միջոցին, ու իրեն անանկ կ'թուէր թէ Հայուն գործը լրացած էր ա՛լ :

Աստուած վերջին դատաստանը Հայէն սկսած էր կ'կարծէր :

Երբ հրապարակէն կ'անցնէր՝ տեսաւ ամբօխ մը, կանգ առաւ ու դիտեց :

Մարդ մը բարձր կ'աղաղակէր .

— Աս որո՞ւնն է . . . աս որո՞ւնն է . . . — տէր չիկա՛յ . . . հէյ :

Տէր Բարթող աւելի մօտեցաւ, ու տեսաւ որ թաւան եղած անպէտ իրեր, կարասիներ, հազարումէկ մանր առարկաներ հրապարակին մէջտեղ դիզուած էին: Կառավարիչին հրամանով, կողոպտուած առարկաներէն մաս մը աւարառու խուժանին ձեռքէն ետ առնուած էր տերերուն վերադարձուելու համար:

Քահանան խորհեցաւ իր կարասիները փնտռել հոն, բայց հպարտութիւն մը, որ ստեղծութենէ կուգար՝ արգիլեց զինքն ամբոխին մօտենալէ, ու սուս դարձաւ չփոթած, հազար մտածումներու անձնատուր:

Այդքան մտադբազ վիճակ մը երբեք չէր ունեցած կրօնաւորը կեանքին մէջ:

Թերեւս մօտալուտ փոթորիկի մը սկզբնաւորութիւնն էր աս:

*
**

Եկեղեցիի այդ այցելութենէն վերջ Տէր Բարթողի միտքն օրերով, շփոթ, ախաւոր վիճակի մը ենթարկուեցաւ: Ամէն օր նոր զգացողութիւն մը կ'առնէր, ու տեսակ մը հոսանք իր միտքը կ'այրէր:

Հազար պատկերներ իր ուղեղին մէջ կ'պարէին: Միտքը կ'ստատէր նկարէ նկար, մտածումէ մը ուրիշ մտածում, նիւթէ մը դէպի տարբեր երեւոյթ, ու վերջապէս կանգ կ'առնէր յանկարծ սարսուռով՝ եկեղեցիին աւերակին մօտ: Քահանան այս վերջին տեսիլին հետ չէր կրնար ինքզինքը զսպել վայրկենական չար խորհուրդէ մը: Ցաւազին հարցում մը կրօնաւորին տկար ուղեղը կ'աւերէր, անոր խոր անմտած հաւատքին կուտար ցնցող հարուածներ:

Տէր Բարթողի համար հաւատքը կեանքի արժէքն ունէր, ինքն անոր մէջ էր ծնած, անով սնած, անով

մեծած, ու անով ալ կ'ապրէր: Քահանան աղօթքին, սուրբերուն, մասունքնե՛րուն զօրութեանը, բարեխօսութեանը, հրաշքին ապաւինելով հանգիստ քնացած էր մինչեւ այդ վերջին օրերը: Հիմա սակայն իր յիմարի, ցնորածի թափառումներուն մէջ վերջին անգամ կանգ կ'առնէր իր անխորտակելի հաւատքին ամբարտակներուն մօտ, ու կէս մը մահացած կ'զգար ինքզինքը, անորակելի ապշութիւնով լեցուած, երբ կ'տեսնար թէ իրողութիւն մը իր հաւատքը կ'ցնցէր: Այդ իրողութիւնն օ կ է կերպով չէր կրնար լուծել իր հաւատքին ի նպաստ:

— Ինչո՞ւ Աստուած իր խորանը թալլողներուն, մասունքները կոյանոց նետուներուն, սուրբ պատկերը պղծողներուն չտուաւ ազդու պատիժ մը: Մէկ երկու հատին թեւերն ետին դարձնէր գոնէ, ուրիշներուն ոտքերն անդամալուծէր, մէկն ալ խորանին առջեւը քար դարձնէր, կ'կրկնէր յաճախ կրօնականը մտով: Ա՛յ քահանան սուրբերուն զօրութեանը չէր անդրադառնար, անոնք արժէք չունէին, մեղք այնքան խունկին ու մոմին:

Առջի օրերուն այդ յանդուգն հարցումը կ'շամբէր քահանային ուղեղը, ու մինչեւ ոտքի մատներուն ծայրը զայն կ'ցնցէր կ'քրտնեցնէր, ու խռովուած կրօնականը հարցումը վանել կ'ջանար, հազարումէկ մանր պատմութիւններու խորհելով:

— Չա՛ր սատանայ, հեռացի՛ր ինձմէ, հեռացի՛ր: Տէր, ներէ իմ անօրէնութեանս, ներէ ծառայիդ՝ կ'մըրմուար կրօնքի մարդը:

Բայց՝ վարժութիւնով, որ մտածումի մը ու զգացողութեան մը յաճախակի կրկնումէն կ'ծնի, այդ հարցումը սովորական աշխատութեան մը վերածուեցաւ իր մէջ:

Տակաւ տիրապետող ալ կ'ըլլար նախախնամութեան

անդորութեան գաղափարը այդ կքած գանկին տակ :

Այդ մտային անսովոր վիճակին իբր դարման քանի մը շարաթներ Տէր Բարթող իր ծուխերուն կ'այցելէր զբաղեցնել կ'ջանար միտքն ուրիշ նիւթերով :

Միսիօնարներ անդործածելի զգեստներ տուած էին իրեն՝ բաժնելու համար ժողովուրդին : Որո՞ւն տար, ամէն տուն հաւասարապէս աղքատացած էր, ամէն տուն արիւն կուլար, ու ամէն աչքէ արցունքը չորցեր էր :

Իր հօտէն շատերն ալ օտար փարախ կ'երթային : Պատուելի մը հաւատքի կ'ըբէրէր Հայ քրիստոնեաները, բողոքական ընկով զանոնք :

Չէ՞ որ Ամերիկայէն եկած քրիստոնէութիւնը տարբեր Քրիստոսէ կը հիմնուած է :

Տէր Բարթող որո՞ւն հասնէր, որո՞ւ երկարէր իրեն շատ բազուկները, թէև ա'լ ջարդի օրերուն սարսափը, անոյս մուայլ դէմքերը չէին մնացած : Հայը վարժ մըշտ համակերպութեան, տառապանքի կեանքին կ'ընդգրկէր զայն իբր ճակատագրական նուէր մը :

Բայց ցուրտ հովերը կ'սկսէին, սառույցի օրերը մօտաւոր կ'ըլլային, ու թերևս ալ ձիւնէր քանի մ'օրէն : Չէ՞ որ աշունն ալ կ'վախճանէր, հեռաւոր գիւղի ուղիներն ևս չէին զրկեր եզնասայլերու փայտէ անիւներուն երկարածիգ անդադրում ճոխնչը :

Այդքան խիստ կլիմայի տակ մերկ, անպատառար, սոված կլիներու, տղաքներու, ծերերու հօտն ի՞նչ պիտի ընէր : Քանի մը տատոյ երիտասարդ բազուկներ կրնան ին՝ ամէնուն բերնին պատառ երկարել :

Տէր Բարթող կ'սկսէր խորհիլ, մօրուքը սեղմած : Կուտակուած թշուառութեան այս պատկերը զինքն իր հին մտածումներուն ու հարցումին մէջ կ'ամրապնդէր :

— Աս ինչ իրաւունք, ի՞նչ աշխարհք, ի՞նչ մարդկութիւն, կ'զոչէր :

Քահանան կ'աւելցնէր սակայն իր գործունէութիւնը, կ'դիմէր ամէնուն գթութեանը, քաղաքին Գայմազաւին, պատուելիին որ անոր չսանտուած մօրուքին կը խնդար հեգնօրէն : Ներջապէս կ'վազէր հոն ուրկէ կ'յուսար նպաստ մը խլել, մոռցած իր սունն և իր մերկութիւնը : Երբեմն խիստ քերուղտուք մը Տէրաէրին ողնաշարին վերին մասերուն վրայ, անախորժ սարսուռ մը կ'տարածէր : Արդէն անոր գուլպաներն ալ ներքան չուսէին :

— Տէրաէր, ի՞նչ պիտի ընենք այս ձմեռ, կ'հարցրենք երէցկիւնը, շատ անգամ յայտնի ցաւով :

— Օրհնեալ է Աստուած, Աստուծոյ ուժը մեծ է, երէցկիւն, մեր ժողովուրդն հոգանք, Աստուած անոնց ողորմի, անոնց ողորմի :

Աստուած բառը բնագործէն արտասանուած, կ'նորոգէր կրօնաւորին մէջ թալանուած եկեղեցիին պատկերը, ու անոր մտքին մէջ կ'սողոսկէր ընդհուպ հին հարցումը : Այդ հարցումն այնքան յաճախ կը կրկնուէր Տէրաէրին մէջ որքան որ յեղյեղուէր հաւատքի խօսք մը : Այս մտային վիճակին հանդուրժել անկարելի կ'ըթուէր Տէր Բարթողին : Մարդը զայրոյթով խառն զարմանքի մէջ կ'իյնար երբ կ'մտածէր թէ իր անցուցած քառասուն տարիներուն մէջ, առաջին անգամ ըլլալով այդքան երկար կ'մտածէր : Ալ իրաւ չէր կրնար հանդուրժել, պէտք էր մարել ամէն բան : Որոշեց քահանան իր անօրէնի մէկ մտածումը խեղդել և անդարձ կերպով սպանել զայն :

Նոյն իսկ շարաթ մը եկեղեցիին մօտէն անգամ չանցաւ : Այն ատեն ինքզինքը բաւական կազդուրուած զգաց, բայց աղօթքի մասին գործուած այս թերութիւնը մտատանջութեան ու խղճահարութեան մէջ ձգեց քահանան :

— Ինչո՞ւ այսպէս Աստուծոյ տունն առանց պաշտօնի կ'ձգեմ, խորհեցաւ :

Ու առտու մը կրկին կանուխ եկեղեցի մտաւ :

Երկար աղօթեց, փոշևալատ գետինն համբուրեց ու խաչակնքեց անհամար անգամներ : Աղօթքէն վերջ ինքզինք թեթևցած զգաց, ու խիղճը մաքրուած գտաւ :

— Ներէ՛ մեղքերուս, Տէր, ներէ՛, փառք քեզ, փառք, գոչեց քահանան ու թափուր ժամն արձագանգեց վերջին վանկերն աղաղակին :

Մեկնելու միջոցին կողմնակի որմին վրայ սրածուլած նկար մը կրկին Տէր Բարթողիւն ուշը գրաւեց, ու անոր միտքն յանկարծ որոճաց :

— Աստուած ինչո՞ւ չպատժեց «Ս. Միւռոնը» գետունը ցրուողները :

Գաւթիթին կողմնակի աստիճանին վրայ ինկաւ կրօնաւորն յոգնաբեկ, մթադնած բիւրով, ու իր միտքին մէջ միեւնոյն մտածումը քանի մը անգամ անսովոր աւրագութիւնով փայլատակեց :

Արհաւիրքն այս խեղճ հոգիին վրայ ասրածուեցաւ, գոցեց մթադնած աչքերը : Կ'ուզէր արտասուելով ու ճիգ իսկ կ'ընէր, կուրծքն այնքան լեցուած էր : Ան սկսաւ բարձրաձայն չոր հեկեկանքներ արձակել ոռնալ :

Տէր Բարթողի գէմքը նախկին կորովէն մերկացած էր. անոր երկար ու հաստատ քթին երկու կողմնակի էջքերուն վրայ, փոքրիկ փոթեր՝ մինչև գոց, առանց թարթիչի կոպերուն կ'մօտենային : Գանի մը ձերմակ թելերով արծաթուած իր շէկ մօրուքն յայտնօրէն կ'իրամատուէր թուշերուն վրայ, ուրկէ աւելի կ'իսխանար մօրուքին երանգը : Մաշած, գունատած փակեղին եղերքներէն կ'զգացուէր խաւաքարտի ձերմուկութիւնը, և քունքերը փոսացած, զէպ ի գլուխ անցքեր կ'զոյաջընէին : Գործաւորի կոշտ, ամենի ձեռքերն իրար միա-

ցուցած ծունկերուն վրայ, որ վերարկուին տեղ տեղ ձխազօյն, մութ կանաչացած թեղանիքներովը կ'ծածկուէր, մնաց քահանան բաւական ատեն լքուած իր դէրքին մէջ :

Աղմուկով մը սթափեցաւ Տէր Բարթող, կարծեց թէ երազէ մը կ'արթննար, դիտեց զարմացումով չորսդին, յառաջացաւ տաճարին ու գլուխը վեր բարձրացուց :

Կամարին մէջտեղն Յիսուսի նկարին արծաթէ շրջանակը կ'փայլէր սուլորականէն աւելի : Այս արծաթին տեսքը թեթեւութիւն մը տուաւ Տէր Բարթողին, անհասկնալի յոյս մը ձգեց անոր մէջ :

Երկար զննեց կամարն ու արծաթէ շրջանակը :

* * *

Չմեռն արդէն սկսած էր ու խիստ ձմեռ մը : Չիւնը Բ.ի փողոցներուն ու երդիքներուն վրայ կէս մարդաչափ կ'բարձրանար, և հազիւ քանի մը երդիքներէ նիար կապտորակ ծուխ մը կ'ոլորուէր : Իրաւ որ Հայաստանի քաղաք մը տխուր է ձիւնին տակ տէսակ մը գերեզման :

Տէր Բարթող յետին ճիգերը կ'թափէր հոգալու, պատուարելու իր ժողովուրդը :

— Ի՞նչ կրնայ ընել մինակ մարդ մը, ի՞նչ կրնայ ընել : Դուն սղորմիս, Ս. Փրկիչ, դուն սղորմիս Ս. Քրիստափոր, կ'մուտար, ու մօրուքը սառ հովին տուած, կուրծքը ձիւններուն կ'չրջէր փողոցէ փողոց, տունէ տուն, թեւին տակ դ'ած յաճախ քանի մը լաւաչ կամ պատուտած էնթարի մը, կամ խեղաթիւրուած զոյգ մը կօշիկ :

Հացը սուղ չէր Բ.ի մէջ, ու միտին քաշը երեք դահեկան կ'արժէր թեփ, րայց ո՞վ դրամ ունէր : Տասը փաւրային համար երկու կիներ իրարու մազ էին փետտեր

հսկում մը ըրէ, թերեւս ողորմութիւն մը գայ վերէն :

Տէր Բարթողի մարմինէն տաք հոսանք մը սողու-
կաց ու դժգոհանքով գոչեց :

— Լուէ՛, քա՛ կնիկ, հիմա քու Աստծ... :

— Տէր ողորմեա, տէր ողորմեա, մրմնջեց քահա-
նան, հիմա բերնէս հայոյանք պիտի ելլէր : Ու թշուա-
ռը մտախոհութեան մէջ թաղուեցաւ :

Չայն մը կ'գոչէր իրեն միշտ :

— Տէր Բարթող, ամէնքնիդ ալ անօթութենէ շան-
սատակ պիտի ըլլաք :

Բայց խորհուրդ մը նորէն լուսաւորեց քահանային
միտքը, պժգալի խորհուրդ մը :

Եթէ հարիւրաւորներ կողոպտած էին եկեղեցին,
զայն աւերած, պղծած ու անպատիժ էին մնացած, ի՞նչ
պիտի պատահէր իրեն, եթէ ինքն ալ արծաթէ չըջանա-
կը վերցնէր իր տեղէն :

Իբրև անբնական մտածում մը՝ պահ մը կանգ ա-
ռաւ ասոր վրայ Տէր Բարթող, բայց տրամաբանութիւ-
նը չկասեցաւ գործելէ իր մէջ :

Յետոյ, որո՞նչ համար պիտի վերցնէր այդ աւելորդ
ու անօգուտ զարդը կամարէն, չէ որ հարիւրաւորներ
պիտի փրկէր ստոյգ մահէն, ու մուրացիկները քանի մը
օր հանգիստ պիտի մնային :

Աստուած ալ կ'ուզէր, խորհեցաւ որ իր արա-
րածներն անօթութենէ կորսուէին :

Այս գիւտը գոհունակութիւնով լեցուց կրօնականին
հոգին :

Յաջորդ օրերուն, քանի մը անգամներ եկեղեցիին
մէջ երկար դեգերցաւ, ու դէպ ի կամարը բարձրանալու
միջոցները վնասուեց : Կամարը բարձր էր, հոն հասնելու
համար կար կեղրոնի ջահին ողորկ հաստ երկաթը որ
կամարի տիտան գերանէն կախուած էր :

Երկաթին վարի ծայրը կարճ շղթայ մը, սուր կար-
թի նման կեռով մը կ'վերջանար :

Քահանան մագլցելու մէջ ճարտար էր, ու դէպի
կամար երկարող երկաթն ալ ամուր, հաստ : Կ'մնար
մինչև երկաթը բարձրանալու եռոտանի սանդուխը
գտնալ :

Յանկարծական խղճի խիթ մը կ'անցնէր քահանա-
յէն բնագոգօրէն իր այդ գննութիւններու պահուն, բայց
փաստ մը իրեն ուժ կուտար :

— Աստուած կրնա՞ր պատժել զինքը, երբ պիտի
ընէր այդ վերջին կողոպուտն իր ոգեւարող հօտին հա-
մար, և յետոյ, իրմէ առաջ մէկը չէր պատժուած... :

Այս այցելութիւններէն վերջ երբ կրօնաւորը տուն
կ'գառնար, զուարթ, անհոգ ու յուսալից կ'երեւար :

— Տէրտէր, բարի լ՞՞ւր մ'ունիս, խէր ըլլայ, կը
ժպտէր երէցիկնը քահանային կռնակը ծեծելով :

— Ոչի՛ ինչ կայ, երէցիկին, ոչի՛նչ եփրոս, սպասենք
քանի մ'օր ալ, թերեւս բան մը կ'ըլլայ :

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ մեր վիճակը, ամա՛ն, կ'դբժ-
դոնէր, միջանասակ, կլոր դէմքով կիկնը, ա՛լ տէրման
չունինք, քանի մը դրամ ըլլար, ու մքլոտ հաց մը կա-
րենայինք ուտել :

Եփրոս այս յանկերգն ամէն օր կը կրկնէր : Ու
քահանան լուռ համակերպութլւնով ոչինչ կ'պատաս-
խանէր : Բայց ասոր հոգիին մէջ խորունկ փոփոխութիւ-
նը մտած էր : Միեւնոյն տանջող մտածումներուն երկար
դեգերումն այդ գեղջուկ գանկին տա՛լ ապականած էր
հոգին, թէև ան երբեմն ցնորանքի, կատաղութեան
վայրկեաններ կ'ունենար իր նոր ծրագրով զբաղուած
ատեն :

*
**

Ս. Յակոբի առտուն էր: Տարապայման սարսուռ մը մի՞թնուորտին մէջ կը շրջէր:

Նախորդ գիշերն երեք կիներ ստուեր էին գետնալարկի մը մէջ:

Սյս աղէտը Տէր Բարթողը լեցուց ցաւազին տպուորութիւնով: Ոճիր մը կ'գործէր իր ժողովուրդին հանդէպ, զայն այսպէս լքելով: Ի՛նչ, ամենքը անօթի՞ պիտի մնային ու ինք բան մը, օգնութեան բեկոր մը չը պիտի՞ կրնար տանիլ անոնց:

Մինչև երեկոյ, քահանայն որոճաց, կքեցաւ սենեակին անկիւնը, ազտտ վերմակի մը սակ սարսուռն, ու ժամերով Տէր Բարթողի նեք, գերագրգռուած միտքը կարծեց տեսնել բռունցքներ կմախքներու, իրեն երկարած, կատաղութեան, հայհուլի աղաղակներ իր անօթի ծուխերուն բերաններէն նետուած: Իրեն երեւցաւ դրացի հնակարկատ ձեռնատ Յուսէփը, որուն կապուտցած լեզուն երկու կղակներուն մէջէն դուրս կ'իյնար: Տեսաւ Մարիամը, իր հին սպասուհին, իր խրճիթին անկիւնը՝ կռնակի վրայ տարածուած՝ կոճղի մը նման անղգայ:

Կրօնքի մարդը՝ դժոխքի ժամեր անցուց:

Երբեմն կ'ցատկէր ան կատաղօրէն ու շրջելով սենեակին մէջ՝ կ'գոչէր.

— Վաղն առտու, վաղն առտու եավրուններս, սպասեցէք քիչ մ'ալ, մի աճապարէք. վաղն ամէնուրեք ալ պիտի հասնիմ:

Սակայն ծրագրին դորձադրութեան այնքան մօտաւորութիւնը կ'ստակացնէր կրօնականն ու կ'ըսէր ինքնիրեն Տէր Բարթող տատամսու՞մով:

— Ե՞ս ալ խեղճ Յիսուսը պիտի մերկացնեմ իր շքեղանակէն, իր դարդէն, վա՛յ ինձի:

Վերջալոյսին մօտ կրկին ձիւնը կ'սկսէր, ու ձեռմակ վարագոյր մը կ'շարժէր ուժգին հովէն՝ մօտաջայ երդիքներուն վրայ:

Տէր Բարթող կարծեց լսել աղէկատու ձայներ, ու երդիքի մը փուզումը:

Յուսահատ ձայն մ'ալ զինքը կ'կանչէր ընդհատ:

— Տէրտէր, Տէրտէր, հա՛ց, հա՛ց, արեւուդ մատաղ հա՛ց, լմնցանք...:

Քահանայն իջաւ բակը ու մեկնիլ կ'ուզէր, իր այրող երեւակայութիւնը կ'պոռար ու շատ ուժգին:

— Ուր, Տէր Բարթող, ճշաց շուարած կիներ:

— Ո՛ւր. չե՞ս լսեր, կ'կանչեն զիս, երէցիկին, կըկանչեն, շատ հողեւարք կայ, երթամ կարգամ բեր Մաշտոցս, բե՛ր, շո՛ւա ըր...:

— Խեղքի՞դ եկաւ, մարդ Աստծոյ, աս օղին դուրս կ'ելլուի՞, տեղդ նստէ, Տէրտէր, տեղդ:

Քահանայն բակին մէջ տիրող ցուրտէն ցնցուեցաւ մինչև ոսկորներուն ծուծը, ու զարմացաւ ինքն իսկ թէ ինչո՞ւ մեկնիլ կ'ուզէր:

Մօտեցաւ երէցիկին, որ թոնիրին մէջ աթարի ըսկաւառակները կ'նետէր, շաղուած ափ մը ալիւրէն քանի մը լաւաշ թրելու համար: Թանձր ծուխ մը բակը կ'լեցնէր, ու շնչառութիւնը կ'ըժուարացնէր:

— Երէ՛ցիկին, յանկարծ լուութիւնը խզեց քահանայն, երէ՛ցիկին, ինձի նայէ:

— Հրամմէ՛՛ չերայր:

— Բան մը ըսեմ քեզի, լաւ խորհէ ու պատասխան տուր, կ'իմանա՞ս:

— Կ'սէ՛՛ ճանս, փաղաքացեց էգը:

Քահանայն մտախոնութեան մէջ ինկաւ երկվայրկան մը, ու նստաւ թոնիրին եզերքը:

— Ըսէ՛ Տէր հայր, կ'լսե՞ս :

Բախին մէջ մուտ էր, ու գիրար հաղիւ կ'նշմարէին ամուսինները՝ երբեմնակի թոնիրէն ցայտող կապոյտ, ծխացող բոցերէն :

Քահանան ասկէ խրախուսուեցաւ :

— Երբ մարդ մը հացի կարօտ ըլլայ, ի՞նչ պէտք է ընէ հարցուց Տէր Բարթող :

— Պէտք է օգնել, զարմացումով ըսաւ կինը :

— Ալէ՛կ, պէտք է օգնել բայց եթէ մարդ չի կըրնար օգնել, եթէ ինքն ալ կարօտ է :

— Չօգնե՛ր. խնդաց կինը, անանկ չէ՞ :

— Այո՛, չօգնե՛ր: Բայց եթէ անօթիները շատ ըլլան, ու մահամերձներ գտնուին :

— Կրցածը կ'ընէ ամէն մարդ, մնացածը Աստուծոյ գործն է Տէրաէ՛ր :

— Երէ՛ցկին, մա՛րդ կայ, մա՛րդ ալ կայ, երբ անձ մը ուրիշները խնամելու, շատերուն վրայ հսկելու պաշտօն ունի :

— Է՛, յօրանջեց երէցկինը ձանձրոյթով, կատակի ատեն չէ, Տէրաէ՛ր, հացին ատենը կ'անցնի :

Թոնիրին մէջ աթարները կրակ կտրած էին ու թոնիրին եղերքներն անօտր ծիրանեգոյն մը կ'երերար : Կինը լաւաշներուն խմորն երկարեց լայնցուց՝ փայտէ բոլոջի սեղանին վրայ ողորկ փայտով :

Քահանան շարունակեց խօսիլ, ցուրտէն կ'ողորար ու իր յուզումն ատով կ'ծածկուէր :

— Կ'ըսեմ որ, եթէ շատերն անէ մը կախում ունենան, ու անիկա չկրնար բան մը ընել :

— Մէկ հոգին Աստուած է որ կարենայ ամէնուն համար, ի՞նչ բաներ կ'ըսես Տէրհայր :

Տէր Բարթող չնչեց, զգաց որ հիթեթեւար, իր երեւկայած պատասխանատուութեան ծանրութենէն ու խրախուսուեցաւ :

— Ըսէ՛, հոգիս երէցկին, կրկին ձայնեց քահանան պաղատանքով, ես պէտք եղածը ըրի՞ իմ ժողովուրդիս համար :

— Ալ ի՞նչ կրնաս ընել, Տէրաէ՛ր, ա՛լ ի՞նչ ընես դուն, ամենքս ալ մէկ մահագողով զարնուած ենք, ձեռքէդ ի՞նչ կուգայ :

— Բայց, երէցկին, կրնամ տակաւին բան մ'ը ընել հօսիս փրկութեան համար :

— Ի՞նչ բան, հետաքրքրուեցաւ կինը :

— Քեզ չի հետաքրքրեր, բայց շատ օգտակար կրնայ ըլլալ սովածներուն համար, վերջապէս ամէնուն համար : Աստուծոյ պաշտօնեայ մը պէտք չէ՞ ի գործ դնէ ինչ որ կրնայ . . . :

— Այո՛, բայց ի՞նչ կրնաս ընել դուն Տէրհայր, հերիք տատեցար, հերիք չարչրկեցար, գոնէ յարգք գիտնային :

— Հոգ չէ, Յիսուսն ալ խաչեցին, բայց ան քի՞չ բարիք ըրաւ իր թշնամիներուն :

Երէցկինը լաւաշներուն խմորները ձակակեց ցուցամատով ու զանոնք փակցուց թոնիրին մէջի չրթունքներուն : Վեր կանգնեցաւ յետոյ, մօտեցաւ քահանային ու ըսաւ մտերմօրէն .

— Տէրաէ՛ր, տէրտ մը ունիս, ըսէ՛, ի՞նչ է ձանս, յետոյ նիհար ալ կ'տեսնամ քեզի, վա՛խ, վա՛խ :

— Ազգին խեղճութիւնը քի՞չ տէրտ է, երէցկին :

— Ամա՛ն, բան մը որ մեր ամէնուն զլուխն ալ է :

— Այո՛, բայց ես միջոց մ'ունիմ դժբախտութիւնը թեթեւցնելու, պէ՛տք է որ անկէ ետ կենամ : Անանկ գործ մը որ հարիւնքու օձախը կ'վառէ, ու ստամոքսները կը լեցնէ : Ըսէ՛, երէցկին, պէ՛տք է ետ կենամ :

Քահանան այս խօսքերէն վերջ կանգնեցաւ ու բազր չափել սկսաւ և գոչեց սրանեղած .

— Ըսէ՛, կնի՛կ, ի՛նչ կ'պապանծիս, ըսէ՛, ամէն միջոց պէտք չէ՞ գործադրեմ իմիններուս համար, որոնք կ'մեռնին ձիւնին տակ :

— Այո՛, այո՛, Տէր Բարթող, միջամտեց կինը, ըրէ՛ ուղածդ, ազատ ես, ինչո՞ւ կ'արտնդիս, դուն ցաւ մը ունի՛ս նորէն մարդ Ասածոյ. ու երէցկիներ փոքրիկ լամբարը վառեց :

— Տէր Բարթողի շէկ մօրուսը կ'երերար տենդով, ու աչքերէն տաքութիւն ու կատաղութիւն կ'կաթէր : Մարդըն օրերէ ի վեր տուած որոշումին հետ հիմա կրկին կը պայքարէր :

Պիտի գողնար վերջապէս կամալին վրայ բարձրանալով, Յիսուսի նկարին արծաթ չըջանակը : Զայն հալեցնելով պիտի ծախէր և դրամը պիտի բաժնէր աղքատ : ներուն :

Եփուած խմորի քաղցած բոյր մը լեցուց բակը :

— Տաք, տաք լավա՛ն մը կեր, Տէրտէր, շատ աղէկ եփեցան :

— Ախորժակ չունիմ, մեղմիւ ձայնեց քահանան, երէցկին, ախորժակ չունի՛մ, դուրսը անօթի մեռնող կայ, մեռնող : Տէր Բարթող անշշուկ սենեակ բարձրացաւ :

Գիշերն ամբողջ հսկեց ան, մինչ իր կինը կ'մշար : Աչքերը լայն բացած, Չերմի մը կրակներովը մարմինը ողողուն, քահանան կ'սպասէր լոյսի առաջին սպիտակութեան, մեկնելու համար եկեղեցի :

Այս անհասնում սպասումը քահանան յետին սրտնեղութեան կ'մատնէր : Ան ամբողջ կեանք մը ապրեցաւ այդ գիշեր, սոսկումի, որոշումներու, նախապէս տպաւորուած պատկերներուն մէջ տատանեցաւ ժամերով :

Երբեմն աչքերը գոց, կծկուած, երեւակայութիւնով կ'մեկնէր կանուխ, առտուն՝ իր պատրաստած սանդուխը ուսին, ամայի փողոցներէն, ձիւններուն մէջէն գինովի

մը պէս իյնալով, բարձրանալով : Եկեղեցիէն ներս կը մտնար, կ'աղաւորէր սանդուխը, ու վեր կ'սողոսկէր, ու կամարին հաստ գերանին վրայ էր. սխալ շարժում մը գահավէժ կ'ընէ զինք : Ահաբեկ կ'բանար աչքերը՝ քրտինքի ուղիւի մը մէջ, Չերմի հոսանքով մը վեր կը ոտանուր, կ'նայէր մութին մէջ, կ'անիծէր այդ դժնէ որոշումն իր մէջ արթնցնողը : Կրկին մրափանքի մէջ կիլնար : Այն ատեն նորէն աղեխարշ ձայներ ականջնեւուն մօտ կ'ըզզային, կարծես մայրեր կ'աղերսէին .

— Տէր Բարթող, Տէր Բարթող, մեր մատաղ մանուկները հոգի կ'քաղեն, հասի՛ր, մեր ցամքած ծիծեւուն մէջ կաթ չմնաց, կուրծքերնիս տախտակի պէս հարթացաւ, հասի՛ր, հասի՛ր... :

Յետոյ սուլումներ, յետոյ հայնուչներ աւելի բիրտ, ուռնումներ, կմախքներ ինդացող չար գէմքով, կոծեր, աւերակներ, անոնց վրայ պառաւ կիներ թեւերնին քահանային ցցած սպառնական :

Կրկին դիակներ փոսերու մէջ ցուցամատերնին քահանային վրայ ուզղած :

Քահանան աղօթք մը իսկ չկրցաւ արտասանել, համրին անգամ լքեց մատներն այնքան խոնջած էին և մահամեծի մը նման անկարող կ'զգար անդամները շարժելու :

Գիշերուան արշաւող հովը դադրած կը թուէր ու Տէր Բարթող կարծեց լսել աքլորի մը խեղդուկ երգը : Արշալոյս կ'ծագէր, խորհեցաւ :

Ելաւ զգոյշ վերմակին տակէն, խաչակնքեց կնոջը դէմքին վրայ և իջաւ վար, բակը : Ետլկեց սանդուխը պղտիկ պարկ մը անցուց ուսէն, որուն մէջ պիտի պահէր արծաթ չըջանակը, ու ելաւ տունէն դուրս ուղղուեցաւ Աստուծոյ տան կողմը... :

Բ...ի երգիքները լոյսով ողողուած էին, ու տկար արեւ մը ձիւներուն վրայ կը խաղար: Երկու պառաւներ իջան փողոցէն ու եկեղեցի մտան:

— Տէր Բարթո՛ղ, ը Տէրտէրը, վա՛յ Աստուածամօ՛ւր, միմուսցին պակուցումով ու դիտապաստ շրջեցան իրենց դէմքերուն վրայ:

Կրօնքին մարդը պարապին մէջ մօրուքը դէպի ի վէ՛ր, գլուխն ետին հակած մեղմօրէն կ'ձօճուէր, ջահակալին կեռէն կախուած և ուսէն ձգուած պարկին մէջէն արծաթէ շրջանակին ցցուած լեզուակը կ'փայլատակէր:

Բ...ի բոլոր սոված բերանները հրճուանքով ըսին այն օրը.

— Վերջին թալանձի՛ն... չքահանա՛ն...

Ու մա՛ամերձներն իսկ Աստուծոյ արդար դատաստանը երգեցին...:

ՀԱՐՍԻՆ ՎՐԷԺԸ

Կուկերու վերջին երկարձիգ բառաջները գիւղն անգամ մ'ալ աղմկեցին, ու բոժոժներու դաշն ու խուլ թինդն հեռաւոր գոմերէ բարձրացաւ: Չմեռնամուտն գիշեր մը կ'իջնէր դանդաղ: Մերուկ Համբօն դուրս և լաւ քահանային խցիկէն, անցաւ գեղջուկ եկեղեցիին բակէն, խաչակնքեց վեց անգամ, երկիւղած, ու ժպտուն կոճուկին դրպանը դրաւ թուղթի մը կտոր: Ուղղուեցաւ դաշտն եզերող արահետէն դէպի հիւղը, չաղխեց դռնակն ու ներս մտաւ քամակը կորացնելով: Օճախը կ'ճարճատէր անկիւնը, պզտիկ կաղի մը լոյս կ'առկայձէր ցածկեկ փայտէ ոնկանին վրայ:

Համբօ քակեց տրեխներուն տուստները, զարկաւ քանի մը հեղ պատին, թափեց անոնց մէջ լեցուած ձիւները, ու նստաւ օճախին առջև փռուած մինտէրին վըրայ, շփեց ձեռքերը թմրած, յետոյ դո՛ւ բացազանչեց.

— Աստուած ոզորմի կրակն ստեղծողին հոգուն: Համբօյի կինը, պառաւ Բրաբը՝ մօտեցաւ ու հարցուց.

— Աղա՛, ի՞նչ լուր կայ մեր տղէն:

— Բարի՛, բարի, Բրաբ, ու կասկածի ակնարի մը նետելով հարսին, պառաւին փսփսաց, վաղը կամ միւս օր կուգայ Պետօն Աստծով: Նամակ մ'առի լաճէն: Սթամպուլէն ելած օրն է գրած, Տէր Մինասի հաշիւով եկած պիտի ըլլար հիմա:

Պառաւ կնջով դեմքն երանութիւնով լեցուեցաւ, քայց չուտ ու վախով յարեց.

— Աղա՛ Է՛, ինչո՞ւ չեկաւ ճանս Պետո՛ն, ինչո՞ւ:

— Ինչո՞ւ, չե՞ս գիտեր, կին, աս օղին Բ.էն մարդ կուգա՞յ: Գուրբը գալ կ'սառի դալ, Բրա՛ք, ու Համբօ դափեց կնոջ ուսը բարեկամաբար: Հարսը, Գո՛նար՝ նշմարեց ծերունիներուն գո՛՛ դէմքը, գուշակեց անոնց խօսակցութիւնը, ու քանի մը բուռն դանակը սեւ հացին անցուցած մնաց: Տեսակ մը տաք դեղ վազեց իր երակներուն մէջ ու լայնօրէն չնչեց գո՛նանքով:

— Ի՛նչ, Պետոն կուգա՞ր: Տասը տարին է որ հեռուն էր ան, դարիպ դուրպէթ, երկու տարի միայն քով քովի էին պառկեր: Ու ի՛նչ ցաւ, անպտուղ ալ էր մնացած: Գո՛նար մտովի հիւսեց այս խօսքերն ու քըրտընեցաւ:

Ծերուկ մարդը գորովանքով գոչեց կէս մը սրտնեղած.

— Է՛, Գո՛նար, չո՛ւտ բրէ, եավրում, ուտենք: Ոսպով ապուրդ համօ՞վ է, քիչ մըն ալ չոր թան, երկու ափ ալ չոր թութ բեր:

Հարսը հնազանդեցաւ: Երեքննալ շարուեցան բուրջի ցածուկ սեղանին շուրջը: Երեսնին խաչեցին, աղօթք մը մրթմրթացին ու տոտախէ նեղին, նկարուն դգալներ մխրճուեցան պտուկին մէջ՝ որ գոլորչիներու ամպեր վեր կ'ըրկեր:

Համբօն չոր թանի կտոր մը ակռաներուն տակ փշրեց, սրբեց մասնները շալվարին վրայ, ու ափ մը չոր թութ նետեց բերանը, խաչակնքեց քանիցս, յետոյ դարձաւ դէպ իօճախը, ուր կրակներն առատօրէն կ'ըրցավառէին:

Գուրբը կ'ծիւնէր ու հովը կ'արշաւէր:

Պառաւն ու Հարսն աղօթեցին աղճատ «Հայր մեր» մը:

Հայրսը սեղանը գլորեց անկիւն մը, պտուկը դգալներով դրաւ օճախին մօտիկ ու հեռացաւ: Բրաք Համ-

բոյի մօտը նստաւ ու ցած ձայնով խօսեցաւ:
Աղա՛, Հարսին բան մը, մի ըսեր մէկէն Պետոն թող տեցսէ, աս, արեւուն մեռնիմ Պետոյիս: Յետոյ յարեց նորէն.

— Աղա՛, սե ոչխար մը մատաղ ընենք Ամենափրկիչին, չըլլա՞ր, հէ՛:

Ծերուկ Համբօն խօսեցաւ, ծոեցաւ օճախին, քանի մը կոճղ նետեց կրակներուն վրայ ու ձերմակ յորդ պէխերը շտկեց: Գո՛նար երկաւ ծալլապատիկ ծերերուն մօտ նստիլ, տեսակ մը գինովութիւն եկած էր վրան, երազներով, յիշատակներով միտքը կ'խճողէր, ու ապրած տասը տարուան այրիի դժնէ կեանքն անհետացած, մեռած կ'երեւար իրեն համար: Երբեմն իր հեշտ մրափէն կ'արթննար, աչքերը կ'ընար ու կ'մրմնջէր անլսելի շունչով մը.

— Իրա՛ւ ալ Պետոյին հեռ մէկ անկողինի մէջ պիտի պառկինք. կ'ամչնար այս մտածումին համար ու տեսակ մը ամօթով ծերերուն կ'նայէր:

Համբօն ընդմիջեց մէկէն.

— Հարս, կ'կաթէ՞ նո՞ւն:

— Ո՛չ, ա՛ղա ընդմիջեց պառաւ Բրաքը, հարսը մունջ էր, լողած օրէդ ի վեր չի կաթիր:

Ծերուկ Համբօն քաշեց մէջքէն իր հակայ նկարուն փայտէ ծխափողը, տեղաւորեց ծխախոտը մէջը, վառեց ու հանդարտօրէն քաշել սկսաւ, տչքերը կիսախուփ: Երեքն ալ կ'լուէին: Ու երեքն ալ միեւնոյն երազով կ'օրօրուէին: Հովը փեղկուած պատուհան մը կ'ծեծէր ու հիւզը կ'սարսէր: Երբեմն փուխերիկէն ներս կ'վազէր՝ գուարթ անհասկնալի աղաղակներ ձգելով ու ծուխի հոսանք մը տարածելով սենեակին կէջ, կ'հեռանար՝

— Հա՛րս, կովին խոտ տուէ՛ր աս իրիկուն, էծերը կաթ կուտան, ձայնեց ծերուկը

Հարսը ցնցուեցաւ, ու ամօթահար գլխի հաւաստող
չարժումը բրաւ:

Բրաբ գլուխը կ'առածդէր, ժ գտուն՝ երբեմն աչքե-
րը կ'բանտը հարսին վրայ:

Ծերունի Համբօն ծխամորճը կարմիր գօտիին ան-
ցուց ու ալտոտ չալվարին ծալքերը շոյեց, ազա քանի
մը ցախեր ալ նետեց մարող օճախը մէջ, ծունկի եկաւ
փչեց ու մեներգեց առոյգ շունչով մը.

«Աեռնէն ձորէն կ'անցնիս կուգաս տուն իմ եար
Քեզի նըման զուճրի շունիմ ես ու եար»

Երբն ընդմիջեց ըսելով.

— Էս ի՛նչ, էս ի՛նչ ցուրտ, հա՛րս, զըզըմ, եկու՛,
թողլուխներս հանէ:

Գոհար ցատկեց ու գոյնգոյն բուրդէ գուլպային
չարժուն մասը քակեց: Համբօն չդիմացաւ, համբուրեց
հարսին այտերը կուշտ ու ախանջին ըսաւ, հատիկ,
հատիկ.

— Հարս, զաւա՛կս, էրիկդ վաղը կամ էնդիլ օր
կուգայ:

Գոհար յաղթական հեռացաւ, վեր առաւ անկիւնը
կուտուած անկողիններու սե ծածկոցը, երկու բազմոց
տարածեց գետինը, տեղաւորեց առանց ծածկոցի բար-
ձերը, այժի մաղէ հիւսուած երկու շալեր նետեց անկո-
ղիններուն վրան:

Համբօն քաշեց Բրաբի թեւն ու ժգնօրեն:

Բրաբ, վեր ցատկեց հասկցաւ ամուծիւնին նշանը,
ու երկու ծերուկները մէկ անկողինի մէջ քով քովի տա-
րածուեցան:

Գոհար ալ քակեց էնթարիին կոճակները, ու խօ-
րասանի գօտին.

Հովը մոլեգնօրէն կ'սարսէր հիւղը:

Մարող կրակները հազիւ մաշած վարդագոյն մը

կ'քսէին օճախի սե անկիւններուն վրայ:

Հիւղը կ'մրափէր:

Ոտքի հարուած մը հիւղին դուռը ցնցեց:

Հարուածը կրկնուեցաւ:

Գոհար ետին դարձաւ շուարած:

Ոտքի երրորդ հարուած մը հիւղն որմերէն ցնցեց ու
կորգ աածկերէնով գոչեց սարսուցող ձայն մը.

— Բացէ՛ք դուռը, բացէ՛ք շո՛ւտ, շան ծնունդ-
ներ:

Երկու մրափուլ ծերերն ոստում մ'ըրին վեր: Համ-
բօն քաշեց հաստ փայտ մը ու սպառնալից դուռին մօ-
տեցաւ գոչելով.

— Ո՞վ է ատ, չենք կրնար ընդունիլ:

Վերջին հարուած մը թոցուց նիզը, ու դռնակն
ընկրկեցաւ: Համբօն, Բրաբն ու Գոհար լեղապատառ
անկիւն մը սեղմուեցան իրարու մօտ:

Սպառազէն անծանօթ մը ներս մտաւ, ցատկոտ
հայնուչներով եամշին նետեց գետին, հրացանը տեղաւ-
որեց պատին, օճախին մօտ ուղղուեցաւ ու զզուանքով
կրկնեց.

— Մի՛ վախնաք, վախկոտ Հայեր, բան չկայ,
եկէ՛ք:

Ծերուկ Համբօն մօտեցաւ անծանօթին ու հարցուց:

— Ի՛նչ կ'ուզես մենէ:

— Ոչինչ, կրկնեց դաժան նորեկը, հոս գիշերել
կ'ուզեմ, վաղն առաւու կ'երթամ, քիչ մը կերակուր
ինձի, սանկ համով բան մը ըլլայ, ընկերներէս զատուե-
ցայ հոս ինկայ սխալ ճամբով, ինձի, ինձի կ'ըսեն
Էշդիա Հասօ:

— Հասօ՞, հեկեկացին երեք տնեցիները:

Հասօ քանի մը կոճղ նետեց օճախին մէջ ու
յարեց.

— Այո՛ , Հասո՛ , Հասո՛ , էջղիա Հասո :

Հարսն և Բրաբ կծկտեցան անկիւնը :

Համբօն բերաւ սեր , չորթան , թուփ , սերկեւիլ մը դրաւ էջղիային առջև յարգանքով ու նստաւ , ձեռքերը բարեւած :

— Կեալ՞՞ւր , ուրիշ բան մը չունի՞ս սուկեց Հասոն :

— Ոչինչ , Պէկ , Աստուած վկայ :

— Կը ստես , շան զաւակ , ու Բիւրաը չար ծիծաղ մը շարժեց դէմքին վրայ :

Հրոսակը կ'ուտէր ախորժով ու երբեմն խոշոր ձեռքերը կ'երկարէր օճախին , ուր կրկին բոցերը կ'հրծուէին դեղին գալարներով : Համբօ երկիւղանքով կ'նկատէր Բիւրաին , ու չար նտխադրացում մը իր գեղջուկի միտկ'փոթորկէր :

Հասոն էր , էջղիան , Նահանգին սարսափը , նա հանգի փաշային կողոպուտի ընկերը , վերջապէս , Հասոն : Արծաթապատ ու ծաղկենկար խանչէր մը կախուած էր «գպուն»ին վրայէն , անոր քով կարմիր կաշեպատ վեցնարուած մը՝ Մարթին հրացանի կապարները կուրծքին վրայ կ'խաչածեւէին : Սոսկալի էր էջղիային երեւոյթը : Հասո լափեց սեւ հաց մը ամբողջ ու ինչ որ կար , լըեց ախորժով մատները շունի մը պէս , ու ոտքերը կրակին երկարեց .

— Խանվէ չունի՞ք , հրամայեց :

— Ո՛չ , Պէկ :

— Ծխախոտ :

— Չենք ծխեր , Պէկ :

Բիւրաը կրկին շարաշուք նայուածքներ պտացուց ու հայնոյեց մեղմիւ :

Երկու կիները կծկտած անկիւնը կը դիտէին մարդը արձաւիրքով :

Ծերունին մտախոհ էր ու ճակատը կնճռոտած :

— Ի՞նչ է անունդ լսելի ըրաւ Բիւրաը :

— Համբօ՛ :

— Է՛ Համբօ՛ , իմ անունս է Հասո , ըսէ , ճի՛շտ ըսէ , քանի՞ տաւար ունիս :

— Չունիմ , Պէկ :

— Կ'ստե՛ս , քեզի կիտի կ ե ա վ ուր :

— Մէկ կով ունիմ :

— Ոչխա՛ր :

— Չունի՛մ , Պէկ , չունի՛մ , արեւուդ մատաղ :

— Է՛ , Համբօ , երէկ լաւ օր էր , երկու Հայ տղամարդ թալլեցինք ճամբան .

Ծերունին ուշադիր նայեցաւ Բիւրաին .

Բիւրաը խանչէրով կ'խաղար ու զայն կ'չոյէր՝ հպարտ :

— Հայերն աղջիկ են , աղջիկ , մէկը կծկեց ու միւսը տաւարի պէս մեռաւ պոռալով : Աստուծոյ սիրուն , կին ունիմ . հար ունիմ մար ունիմ , ո՞վ մտիկ կ'ընէ :

Գաշոյն մը երեք սիրտերը խոցեց վերջին խօսքերուն :

Գոհար անկինը ցցուեցաւ , տաքութիւն մը մարմինէն անցաւ ու մօտեցաւ Բիւրաին : Ծերունի Համբօն գետին կ'նայէր մթամած :

— Քիչ դրամ չէր , Համբօ՛ , Աստուծոյ համար , յիսուն կարմիր թանկ քսակով մը , յիսուն կարմիր :

— Ստամպոլէն կուզար շեշտեց Բիւրամ :

— Տեսակ մը կրակ Հարսին թուշերը վառեց ու գլուխը կ'այրէր կարծես : Համբօն յիմարի մը պէս կ'նաշէր էջղիային :

— Է՛ , Պէկ , Ստամպոլէ՛ն ,

— Այո՛ , անանկ :

Քանի՞ տարու էր , Պէկ կ'ներես , քանի՞ տարեկան ձայնեց ցաւազին ծերուկը :

Տեսակ մը նախազգացում իր հոգին կ'ալեկոծէր։
Հապա հարսի՞նը։

— Է՛, է՛, աղտոտ մարդ, առ ի՛նչ լեզու, քեզի ի՛նչ, հա, երեսուն մը կար, աղամարդ ըսի՛։

Հարսն էշղիային մօտեցաւ քայլ մը։

Այդ մարդն իր Պետօն էր, օ՛հ, սուրբեր, չա՛ր սուրբեր։ Չուզեց խորհիլ ատոր վրայ։

Ո՛չ, ո՛չ մտածեց, բնաւ։ Բայց կատկածը սիրտն երկաթներու մէջ կ'դնէր, ի՛նչպէս հարցնէր Քիւրտին, էշղիան գիտէ՞ր մարդուն անունը։

էշղիան ժպտեցաւ կիրքով պիւնրուն տակէն հարսին ու ըսաւ խնդալով։

— Համբօ՛, հարսդ ի՛նչ աղուոր է, առ ի՛նչ պօ՛յ...։

Համբօ չլսեց, հարցուց փաղաքշանքով

— Պէկ, տղան Ստամպուլէն կուգար, հա՞ ստիցտ մատաղ։

— Այո՛։

— Պէկ, ոտքերդ պագնեմ, մատաղ քեզի պէկ, ի՛նչ ըսաւ։

— Ի՛նչ ըսաւ... ի՛նչ կ'ըսէ, Հայ մը մեռաւ հորթի մը պէս։ Հարս ու կեսրայր ակնարկով զիրար չափեցին։ Ու միեւնոյն չարաշուք մտածուած նորէն խայթեց երկու հոգիները։ Պառան անկիւնը կ'հեկեկար գաղտուկ։

— Երկնամ յոգնած եմ յօրանջեց հրոսակը, ու աւելցուց։

— Ի՛նչ աղուոր հարս... ի՛նչ աղուոր հարս, քովս եկուր, ճանս։

— Պէկ, պէկ, մեջեց հեկեկանքով Համբօն։

— Պէկ, մրմնջեց հարսն որոշ, ձայնը կը խեղդուէր կուրծին մէջ։

— Ի՛նչ կ'ուզէք, ի՛նչ կ'ուզէք, խողի ձագեր, ձըգեցէք զիս հանգիստ. աչքերով հարսին մարմինը չափելով գոչեց էշղիան։

— Համբօ՛, կանուխ պիտի երթամ, ճերմակ հաց, հաւկիթ, սէր պատրաստէ, շարունակեց քիւրտը։

Խորին մահուան անշարժութիւնն հաստատեցաւ հիւղին մէջ, բայց չարաշուք կասկած մը հոգ ինրէն ներս սպրդած էր։

— Պէկ, պէկ հառաչեց ծերունի Համբօն։

Հասօն ցնցուեցաւ, ու սուլեց կատաղօրէն։

— Ի՛նչ կ'ուզէք, մեռնի՛ր, շան ձագեր, վատաղգիներ, ձգեցէք զիս. էշղիան ձեռքը խանչարին մօտեցուց դէպի գօտին սպառնական, ու երբ ձեռքը գօտիէն ուժգին վեր բարձրացուց, ուլունքէ գոյնզգոյն քէսէ մը գետին ինկաւ։

Ծերուկ Համբօն ուշադիր դիտեց քսակը,

Հարսը ծոնցաւ քսակին վրան։ Քիւրտը բռնեց հարսին թեւէն ու գոչեց։

— Ի՛նչ կ'նայիս, Ստամպուլցիին քսակն է, քօ՛վս եկուր, սանկ...։

— Վայ, Պետոյի քէսէն գոչեցին ցաւակոծ ուժասպառ երեք գիւղացիները։

էշղիան ցնցուեցաւ, չորս կողմը դիտեց զարմանքով ու անհոգ գլուխը դրաւ գետին։

Պառաւը շարժեցաւ ուժգին դողով մը ու անկիւնը փռուեցաւ։

Համբօ շանթահար ինկաւ կոնակին վրայ։

Կէս մը հակած՝ Գոհարը վեր ուղղուեցաւ, շրջեցաւ մենեակին անկիւնները, դարձաւ Քիւրտին մօտ։

Քիւրտը գոցած էր աչքերը, ու կ'չնչէր արագ։

Գոհարի գլխուն մէջ ծանր մարմին մը կ'շարժէր, ու իրերը կ'պարէին իր մթազնած աչքերուն առջև։

էշղիան բացաւ նորէն աչքերն՝ հարսին ուղղեցաւ և ըսաւ։

— Ի՛նչ կ'ըլլաք, կ'սպաննեմ ձեզի հա՛ ամենքդ ալ

մէկ դանակով, Սթամպուլցիին պէս: Յետոյ հրամայեց.

— Հա՛րս, մօտս եկուր, շո՛ւտ...:

Էշղիան կէս մը վեր ելաւ, ձեռքերն երկարեց Գոհարի կողմն ու անոր թեզանիքէն քաշեց ուժգին:

Վրէժը հարսին կուրծքն ուռեցուց:

Պետոյի դիակը տեսնալ կարծեց Էշղիային քով, մօտեցաւ Հասօին ու հակեցաւ անոր վրայ:

Հրոսակն հեշտօրէն գոցեց աչքերը, անցուց բազուկներէն մին հարսին մէջքին ու իրեն քաշեց:

Ակնթարթի մը մէջ հարսը խլեց խանչարը բեկին մէջքէն ու անոր ուսը մխեց մինչեւ երախակալը:

Հասօն ցատկեց վեր վիրաւոր կորիւնի մը նման մռնչելով.

— Ա՛հ, կեավուր կին, զիս սպաննե՛լ կ'ուզես:

— Այո՛, շան ծնունդ, դուն իմ արիւնս խմեցիր, Պետոս, ա՛խ, գոչեց մոլեգին հարսը:

Ու հարուածն երկրորդեց:

Քիւրտը մէկ ձեռքով գրկած Հայունին, միւսով վեցհարուածը կ'ջանար պատեանէն մերկացնել:

Կատաղի էգի մը ու հպարտ արուի մը ամենի պայքարն էր այս, որ հինգ վայրկեան տեւեց:

Հարսը Էշղիային կուրծքին փորին վրայ կ'խաղցնէր խանչարն ու արիւնը կը վազէր տախտակամածին վրայ անձրեւի յորդութիւնով:

Քիւրտն հազիւ բարձրացուցած վեցհարուածն հարսին կուրծքին, դիտապաստ ինկաւ արիւնի լճակի մը վրան:

Օճախը մարած էր ու սենեակը խաւար:

Հովն ամենի, անհուն եղերերդ մը կ'արձակէր սարսուռով հիւղին շուրջ...

*
**

Արշալոյսին, կովերն երկարածիգ բառաջեցին ու այծերու բոժոժները գիւղն աղմկեցին:

Համբոյի դուռը գոց մնաց:

Ճամբորդներ պատգարակի մը վրան բերին Պետոյի անշունչ մարմինը դաշունահար:

Ամբոխ մը հիւղին դուռը խորտակեց ու սարսափով խելայեղ տեսան պառաւ Բրաբն անշունչ, Համբօն հոգեւարքի հոնդիւններուն մէջ և կատաղի, արիւնաներկ, հերարձակ կին մը նստած դիակնացած Էշղիային մօտ խանչարը սեղմած ափին մէջ:

Այդ կինը Գոհարն էր...:

ԿԱՂԸՆՏԻՆ ԶՈՂԸ

— Ըսէ՛, Տէրա պապիտ, ասիկա կեանք է, շունն ալ կրնա՛յ տուկալ այս չարչարանքին, իմ մարդս նրբ կուգայ, զարիպ զուրպէթն է ինկեր, հոն ի՛նչ կ'ընէ, ո՛վ գիտէ: Գիտե՛ս դարման մը, Տէրա պապիկ: Դուն ալ գրէ Արութին, գրէ՛ ըսէ՛, լաճն է մեծցեր, ես ալ հատեր եմ, հերիք չէ՛ որքան պանդուխտ ապրեցաւ, ինք ալ մեղք է: Պետոյին հայրսը Զարման վերջին բառերուն հետ փղձկեցաւ,

— Հա՛րս, Զարման, կուլա՛ս, չէ՛, հանդարտէ բու-

սուլա մ'ալ ես կ'զրեմ, Աստուծոյ զօրութիւնը մեծէ. ազօթէ՛, պահքիդ ու ծովիդ հոգ տար, Նոր Տարին ալ հասաւ, ի՞նչ մնաց. գիշերը վաղ նայէ որ աղբիւր լուսացուելու երթաս ու լաւ, շատ լաւ լրգնաս, բաղդդ կ'ժպտի անպատճառ:

Ծերուկ, կըսած քանանան կաղզուորդ բաներ մ'ալ ըսաւ Ջարմանին, շոյեց անոր գլուխը: Հարսն համբուրեց ջերմագին ծերունիին աջը խոշոր ու դողդոջուն: Քանանան հեռացաւ:

Ջարման չարամթ իրիկուն Եկեալքին կծու խունկին անգամ մ'ալ չնչեց բոլոր կուրծքովը, ծնրադրեց գաււիթին քարերուն վրայ, համբուրեց գետինին փսիաթը փոշոտ՝ ու հեռացաւ թեթեցած, լեցուած տկար յոյսով մը: Խոստովանած մեղքերէն կիսով թեթեցած, հիմա ապաշխարելու օրեր ունէր իր առջև, ծոմ պիտի պահէր Հաղորդութեան վայելքին արժանանալու համար: Կուգային հանդիսաւոր օրերն և Ջարման կ'պատրաստուէր աւելի ինքնազրկման հաճոյքին: Մէջքի շալին մէջ գետեղեց կեսրայրին դարակէն գողցած նամակը, զգոյշ քալեց դէպի տուն տանող զառիվայրէն կիսովին անշայտ ձիւնին տակ: Գիւղը ձիւնի սպիտակ օթոցներուն մէջ սուղուած, թաղուած, խեղդուած, կեանքը՝ փուխերիկներուն ծուխովը կ'զգացնէր: Խայթող ցուրտ մը կ'լեցնէր ամայի գիւղին անջրպետը ու կակճալի մոմուռով կ'ողողէր Ջարմանի դէմքը: Ձիւնը նորէն կ'սկսէր մալուխ: Ջարման, հակառակ իր սովորութեան, չաճապարեց, դիտեց ուշով բոլոր ծառերը, ինչքան ողորմելի էին գետեղրի ուռիները տերեւթափ, մերկ, ուրուաւյին ու ձիւնով ժանեկաւորուած: Բարձրաբերձ կաղամանները պատանքուած հսկաներ էին. անոնց տեսքը այնքան սարսուալի էր, Ջարման ցնցուեցաւ: Ան կ'փնտուէր, կ'որոնէր բան մը ու վարանումէ մը վերջ մօտե-

ցաւ ընկուզենիի մը, անհրապոյր, ձիւնին սպիտակութեան տակ կծկուած էր ամառուան հսկան: Ջարման համբոյր մը տուաւ անոր բունկին ու հին քաղցր օրի մը եւրագովը միտքը սրածաց. առաջին անգամ հոն հանդիպեր էր Արութին, և դեռ անգամ մ'ալ կարծես ծոծրակին շուրջ զգաց գալարուիլը հուժկու ձեռքերու և ուժեղ համբոյրի մը պատրանքը սթափեցուց հարսը: Քալեց արանետէն ծածկուած ձիւնին տակ, անփոյթ մխրճուելով մինև իր ծունկերը կակուղ օթոցին մէջ: Մտաւ գոմը, կենդանական արտաշնչութիւնով ու թրիքով ջերմացած մթնոլորտ մը հեշտագին հարսին սառ գէմքը կ'փայփայէր, կովերուն ու ոչխարներուն տուաւ առատ խոտ, փայփայեց իրենց մագիւններուն կակուղ բուրդը ու կիցի հարուածներով հեռացուց քիւրտ Սուլէմանի ոչխարները մրմուլով:

— Ի՞նչ օրէնք, ի՞նչ իրաւունք՝ քիւրտին ոչխարն ալ, ու՛շ ձմեռը վեց ամիս, Հայը պիտի խնամէ և ստակածին տեղն ալ իրենը տայ:

Ջարման յանկարծ գուլթով լեցուեցաւ ու յշտեց քանի մը քիւրտ աշխարներու գլուխն ալ:

— Ի՞նչ է յանցանքը անասունին, ի՞նչ ընէ ոչխարը եթէ տէրն է անիրաւը:— Գոմէն դէպի բակը հասնող սանդուխէն ելաւ:

Տակաւին ցուրտը կ'խայթէր իր թուշը:

— Լաւ աղօթեմ, կ'կրկնէր, պահքիս ու ծովիս աւելի հոգ տանիմ, է, Տէրը ողորմած է, ի՞նչ գիտնամ որ զիս մեղքերուս համար չի պատժեր, և Կաղանդի գիշերը կանուխ աղբիւրն առաջին լուացուողն ես ըլլամ, ու Ջարման կ'աշխատէր յաջորդ օրերուն սովորականէն աւելի եռանդով:

Հայաստանի գիւղ մը հանդիսութիւնով կը տօնէ Նոր Տարին: Օրն ի բուն իր երկու նորեկ հարսներուն

հետ դբադած էր եփելու պահքի կերակուրները, չոր լուբբան, կորկոտով թանձր ապուրը, որուն մէջ թթուած սալորը սեւ կ'լեցնէր առատ, չորցուած լեռնային աղցանները կ'խաշեր: Չարման տենդոտ այդ գործունէութեան մէջ կ'օրօրուէր երազներով: Նոր Տարի, ինչ պիտի ըլլար իրեն, իր մարդն Արութը պիտի գա՞ր: Ինչո՞ւ չէր գիտեր գրել ինք որ երկտող մը հասցնէր մեծաւորին ձեռքը, ըսէր ծովի չափ տէրտը, հասկցնէր կրած զըրկանքները, ինչո՞ւ քանի մը գիր իրարու քով չդնել չգիտնար, պատմելու համար կեսրայրին ու կեսուրին անհնարին խստութիւնը, ծածկամտութիւնը, անոնք մինչև մահ զինքը պանդուխտ պիտի ձգէին, յագուող չունէին. պիտի գրէր թէ ինչպէս զինքը կ'ըրկէին նոյն իսկ սիրականի մը նամակներէն և տարիներով տասնոց մը իսկ չէին տուած իրեն զրկուած այնքան սակիներէն և յետոյ, իր զաւակը Ղեւիկն իսկ չէր կրնար սիրել տընեցիներուն աչքին տակ: Մինչև կ'ըր պիտի շահագործէին ճիւղան սիրականի մը բարութիւնը: Տագրերն ալ ծոյլ ծոյլ կ'սլքաւկային:

— Ախ, Արութ, թե ունենայի անցնէի, թուչէի ժամ մը, սօրուխ մը օտախդ բանճիրան գայի, ըսէի քանի մը խորոված խօսքեր ականջիդ ու դառնայի, կ'մըմնջէր Չարման, դիտելով չորս կողմը, մի գուցէ կեսուրը մտածումն իսկ կուահէր: Հարսն երբեք այդքան անհամբեր չէր եղած, բայց դանակն ալ ոսկորին կ'հպէր, կեսրայրը տղան գիւղ կանչելու կողմնակից չէր, ախ, սոսկալի մարդ, ինչպէս ինք բնաւ չէր սիրած սա զառամ պառաւը, չէր զգար թէ ինչպէս կ'քանդուէր երիտասարդ արեւը, ինչ կրակով կ'հատնէր: Տարի ու կէս ապրեր էր Արութին հետ, աշխարհք չէր կրցած վայելել, այրիի մը վիճակէն աւելի վատ կ'գտնէր Չարման իր կեանքը, ամուսին ունէր, ճիւղան ամուսին, ու տա-

սը տարիէ ի վեր միայնակ կ'իյնար անկողինին մէջ: Ինչ ընէ ան սիրտն որ միակ կ'բարբախէ: Իր դէմքն այրող ջերմին շունչի մը կարօտովը կ'սպառէր, համբոյրի մը պապակովն ամէն երկար գիշերներ անքուն կ'լողար քրտինքներու մէջ, հապա սարսուռները, որոնք կողէն դէպի ազդրերը կ'սողային մահուան ցունցերու չափ գօրաւոր: Չարման ամօթով կ'նայէր իր կուրծքին, ո՞ր էր ՚ին օրերու հպարտ կամարածն լանջքը. հարթացած, սմքած էր ան. ասիկա տխրութեամբ կ'համակէր Արութի կինը: Եթէ Արութ յանկարծ գար, չպիտի հանէր իրեն, ան՝ որ տեսած էր Ստամպոլի կիները: Չարման իրեն յատուկ առառպել մ'էր շիներ այդ կիներուն համար, անոնք ամէնն ալ հրապուրիչ էին, խելք թոցնող, կը պարտէին կիսովին մերկ: Ո՞վ արդեօք իր Արութին սիրտն էր դարձուցած, ո՞ր անիծուած քածը: Թերեւս Արութ այդ պատճառաւ իսկ չէր վերադառնար:

— Տասը տարի է ուխտի կ'երթամ, կը մըմնջէր, թօնիրին տաք շրթներէն լավաշները հանելով, հազար սուրբի մոմ եմ վառեր ու տակաւին վիճակս աս է. ո՞վ Տէր, զօրութեանդ մեռնիմ: Այս ամէնուն մէջ անյուսութիւն մը կար. Չարման անցեալին յիշատակները կը գրգռէր, անոնց մէջ յուսադրող բան մը չէր գտնար: Սակայն կ'ուժեղնար հաւատքով յանկարծ, որովհետեւ նոր տարիէն բարիք մը կ'սպասէր, ամուսինին վերջին նամակն ալ յուսադրող էր մի քիչ:

* * *

— Դեկտեմբերի վերջին օրն ալ կ'անցնէր, մռայլ ու հողմակոծ: Առաւօտէն մինչև երեկոյ անընդհատ ձիւնի մանր հատիկներ գորչ պաստառի մը վրայ հողմէն հալածական կ'պարէին ու սահմանաւոր հորիզոն մը կը

ճնշէր գիւղին մօտաւոր չիւղերուն վրայ իսկ : Չարման տքնեցաւ կաղանդի վերջին պատրաստութիւններուն , պլինձէ տապակներուն մէջ լեցուց ընկոյզն ու չոր նուշը , չոր թութն որ խնձորի կտորները . . . : Խօշոր բոլորչի պղինձէ ափսէին մէջ տեղաւորեց պահքի կերակուրները , ու անկիւն մը գետեղեց : Երկու օրէ ի վեր ծոծ էր . ոտքերուն մէջ , սրունքներուն վրայ թափը կը պակսեր , մէջ , բայց զուարթ կ'ուզէր ըլլալ , ճիգ մը կ'ընէր յաղթելու իր ընկճուած մարմինին : Կ'սպասէր անհամբեր մութին , կ'ուզէր այդ կաղընտի գիշերուան առաջին լոգացողն ինք ըլլալ , նոր տարուան ամէնէն բախտաւորն ըլլալու համար : Օրն ուշ կ'վերջանար , Չարման սողու մը չափ անհամբեր կ'դառնար : Երգիւքին խափանքը ծածկուած բոլոր փոքրիկ պատուհանները ներսի սենեակի գոցուած էին լաթով ու հոն տաք քրքշալիք շաղակրատու մը արդէն կ'սկսէր այր մարդոց մէջ : Խօբիներն օճախին մէջ կ'ճարճատէին ու բուխերիկէն խուժոյ չովի հոսանքէն թափով մը կ'բռնէին զառաչածայն :

— Ի՛նչ ձիւն , ի՛նչ ձիւն , մենախօսեց Չարման , կը երեւի թէ լաճեր դուրս չպիտի կրնան ելլել այս բուքին պտուղ հաւաքելու համար : Բակին մէջ մութը կ'իջնար , առարկաներն անորոշելու աստիճան : Հարսը մաքրեց սահաններն ու անորոշ գոհունակութիւնով մը քաշեց լաջակը՝ բերնին , ու ձեռքերը կարմիր գոգնոցին վրայ բեւեռած մտաւ սենեակ :

— Նստէ , հարս , խոժոռ ձայն մը անկիւնի մընտէրէն բարձրացաւ : Չարման կծկուեցաւ : Օճախին մէջ խօբիները կ'ճաճանչէին ու երբեմն լոյսով կ'ողողէին բոլոր սենեցիներուն դէմքերը : Խօսք չկար , հանդիսաւոր գիշեր մը նոր տարին գիշերը , յետոյ ճրագ ալ պէտք չէր վառել , օճախին լոյսը կ'բաւէր : Բոլոր գեղջուկ ճակատներն ալ թաղուած երազի մը մէջ որ չէր լրանար

չէր հատներ , ումանք ծալլապատիկ արմուկնին յեցած ծունկերու ու իրենց ափերովն այտերը բռնած : Ծերուկին թէզպի՛ը բղղացող շառաչով մը կ'աղմրէր անդորրը և ամէնի պախուրցն որ փուխերիկին մէջ զուարթ նօթեր կ'նետէր , դիւցազնակատակ քերթուած մը կ'ոլորէր վայրկեաններով , հարիւրաւոր յայրատ կատուներուն կսկիծը կ'երկարածէր , կ'ողբար , կ'ոռնար . հովիւներու սուլումները կ'նետէր ու յանկարծ կ'խուսափէր : Պահ մը ուշադիր դէմքերը , կիսադէմքերը կ'երեւային , ու կը գծագրուէին մութին մէջ պղինձէ չրջագիծով շրջաճառմէն բոցերուն :

— Խօսեցէ՛ք , տղաներ , եավրում , Համբօ՛ , երկու ձուղապ , հորթերն ինտօ՞ր են , ձերուկ Պետօն կ'կրկնէր ու թաւ պիտերուն տակ համբ դող մը կ'ծաւալէր : Անկողինի մէջ ոչ մէկը պիտի քնանար այդ գիշեր , ամենքն ալ կանուխ , հաւախօսէն առաջ աղբիւր պիտի երթային լուացուելու ու յետոյ ժամ աղօթք երգելու :

— Տեսնանք ո՛վ պիտի ըլլայ առաջին աղբիւր գացողը , կրկնած էր ձերուկ տան տիրուհին :

— Հարս . զըզըմ , քիւթիկը չի մօռնաս տեղաւորելու օճախին մէջ , հնչեցուց տանուտէրն ու կողմնակի տապակեցաւ մեղմիւ բազմոցին վրայ : Ծերունիները կը խոկային , տղաքը կ'Փշային ու կ'Քարտային : Չարման գրկեց բերաւ խոշոր չոր կոճղն ու տեղաւորեց օճախին մէջ , նստաւ պարտասած , տեղաւորեց չիւղերը , պիտի քնանար ինքզինքը հիմա ազատ կ'զգար խորհելու , երազելու , երկարեց ոտքերն ու մրափի մը անճատուր իր կեանքին տխուր կծիկը քակեց : Երբեմն սիրտը կ'ուռէր արտասուելու չափ , կուտար Արութին անունը , անխոստովանելի տենչերուն կրակովը կ'այրէր սիրտը , կ'բաբախէր , մարմին մը կ'ուզէր գալարուելու անոր վրայ , կսկիծ մը ծայր կ'առնէր երիկամունքներուն մէջ : Այդ

մարդուն պապականութիւնը չէր լեցուած տակաւին, այնքան կ'ամօթէր ինքզինքը ՝ Զարման այդ մուժ բնազդներու համար. եթէ մարդիկ չէին իմանար զինք, սուրբն ըն ալ չէին կրնար դատել իր մտածումները: Ինչ կ'ընէր այդ հանդիսաւոր գիշերը Արուժ, ո՞ր անկիւնն էր, յոգնած, պարտասօժ, հիւանդ, կ'մտածէ՞ իրեն ու մէկհատիկ լակոտին վրայ, եթէ զինքը դէպ ի հայտենիք չէր քաշեր: Հարսը կարծեց տեսնալ Արուժը խանի մը սենեակին անկիւնը միայն, մտածկոտ ու կնճռոտ ճակատով, անոր կարմիր ու լեցուն այտերը փոսացած էին, ծիրած ու ծունգերը դողահար:

— Տէր Աստուած, Տէր Աստուած, հեկեկաց Զարման, դուն իրեն ու ինծի ողորմիս. խառնեց օճախը, ցրուած վառող ճիւղերն ամփոփեց ու աւելի մօտեցաւ անոր: Յամբ սարսուռ մը սենեակին որմերը կը գրկէր ու առաստաղին սեւ անփայլ մարթակներուն վրայ անշըջազիժ կիսալոյս ստուեր մը կ'շողար: Հովը լսելի կ'ընէր ողորներ, ու քրքշալիւր առասպելներ ծխնելոյցին մէջ և անհամաչափ ու խորթացող շնչառութիւններն հառաչներու նման աւելի խորունկ կ'ըլլային:

— Է՛հ, թերեւս ա՛լ լաւ կեանք մը / կ'աիցընէ Արուժ, խորհեցաւ Զարման զգուանքով, Ստանալօլ հաշար գլխով աժտահարներու տեղ է. հոս աի մը գիւղին մէջ աղջիկներն երիտասարդներու խելքը կ'գողնան, ո՛ւր մնաց հոն: Արուժ թերեւս հիմա այդ հրէշներէն մէկուն գիրկն էր, աննման սենեակի մը մէջ ու հարսին գեղջուկ գանկը կ'ջնար երեւակայել իրեն անծանօթ սենեակ մը, որուն բոլոր մանրամասնութիւնները կ'ուզէր կազմել, ճօխացընել: Ինքը լսած էր Ստամպոլի քածերու պատմութիւնը, Զարման կատաղօրէն չարժեց փայտը՝ որով օճախը կ'հրահրէր, թուլցաւ իր թեւերը, նսրէն ինկան, չէ՛, չէ՛, հազար անգամ ո՛չ, Արուժն իրն էր.

իրմէ զատ ո՛չ մէկը կրնար տիրել ու համբուել: Զարման ճամբաներու հեռաւորութիւնը, ծովերն երեւակայեց. ինչ էր ծով մը, ջուրի օվա մը, անանկ ըսեր էին, ջանաց բաբօրի մը պատկերը գծել մտովի, ու անյաջող եղաւ, քիչպէս կ'քալէին նաւերը ջուրին վրայէն, յետոյ ինքնիւրեն վազող կառքի մը վրայ խորհեցաւ առանց ձիու, ամուսինն էր գրած, երանի աչքերուն, արդեօք ինչեր տեսած էր, ինչ հրաշալիքներ, ինչ շենքեր, ինչ, մարդիկ ու ինչ ձևով հագուած: Աստիք բուրբը չկազմուած աւրուած, տարօրինակ անորոշ ստուերներու պէս հագիւ կ'անցնէին Զարմանի մտքէն: Արուժ ամէնն ալ տեսած էր, հարկաւ երբ դար պիտի պատմէր, ու Զարման հպարտութեամբ հառաչեց սփոփուած պահ մը, իր ամուսինը գիւղին Բէսն ալ կրնար ըլլալ, հարկաւ դրամ ալ պահած ունէր:

Սենեակը միտած կ'թուէր քանի մը վայրկեան, Զարման յանկարծ ցնցուեցաւ, հովի մը ոռնուք սթափեցուց զինքը, վեր առաւ գլուխն ու ժպիտով չորս կողմը դիտեց. կոճղն օճախին մէջ կ'ճարճատէր:

— Թ՛խ, անոյշ երազ, քանց մեղրն անոյշ, ըսաւ, Զարման, Արուժին հետն էինք, քով քովի հարսնութեան առաջին կաղանդը կ'անցընէինք: Թաղուեցաւ կրկին հին օրերու մէջ: Տասը տարի առաջ անցուցած կեանքէն պահեր երեցան իրեն, խիտ, որոշ ու զուարթ գրուագներով: Պարերգի մը յանկերգն հնչեց իր սրտին մէջ.

Սարերու հովին մեռնիմ,
 Իմ եարին պոյին մեռնիմ,
 Ես էն օխտն օր չեմ տեսեր
 Տեսնողին աչուին մեռնիմ:

Զարման, ընդհուպ դժգոհանք մը զգաց, ուչ կը լուանար: Անասունի ոտքի ձայներ ախտին մէջ զգալի կ'ըլլային. կերպէին արդեօք աքլորներ ու ինք չէր

իմանար. ականջը տախտակամածին դրած սպանեց Չարման հաւատաստին. տախտակին վրայ բոլոր ոսկորներուն ցաւիլը կ'ըգար, բայց արիւնը կ'եռար, մարմինը կ'այրէր, ու յուզումէն ականջներն անորոշ խժրտուքներով կ'լեցուէին, անհամբեր էր, ամէնէն առաջ ինք պիտի երթար լոգնալու բոլոր մարմինովը: Նոր Տարւոյն առտուն կանուխ լուացուելու գացողներ ազբիւրին ոսկի հոսիլն էին տեսեր:

— Ես ոսկի չեմ ուզեր, իմ բախտս միայն յաջող դառնար: Արութս կարգադրէր գործն ու դառնար հայրենիք: Խնդրուկ ձայն մը հասաւ Չարմանի ականջին, ձայնը կրկնուեցաւ, երրորդուեցաւ աւելի ուժեղ, ախուռին մէջ սոնաձայներու աշխուժութիւնը կ'յաճախուէր: Չարման վազեց հողէ պտուկ մը առած, սլացաւ դուռը, աղխը քաշեց ու մինչև աղղրերը բարձրացող ձիւնին մէջէն կ'զահավիժէր, ձեռքերը, դէմքը կը մխրճուէին ձիւնին մէջ, կ'իյնար կ'բարձրանար ու մոլեգին հովը իր մազերուն տասը անջատ հիւսքերը կ'նետէր հովին մէջ: Աղբիւրին մօտ էր, քակեց պարեգօտը, չապկը, մերկացաւ, ձեռքով խորտակեց աղբիւրին սառը ու մոռցած ամէն ինչ՝ զինք ծեծող ձիւնը, բուքը խարազանող, անկը լեցնէր մարմինին ամէն մասերուն վրայ ջուրն որ տաք կ'թուէր իրեն. կ'լեցնէր անխնայ կորսուած, մուլեգնած, վիթխարի անասունի մը թափովը կատաղի ու յետոյ իբրև ուրուական մը որ կ'հալածուի, բոլոր հանդերձները թեւորուն տակ դարձաւ տուն: Ներսը ամէն ալ կ'քնանային շատ աւելի մեղմ, անչուկ, ու կ'չարժակէին: Չարման չորցուց մարմինը, նայեցաւ մերկութեանը ու դողաց, ինչպէս հիւժեր էր. բայց այդ պահուն գոհունակ խաղաղութիւնով լեցուած էր հողին իբր իր բոլոր երազները իրականացած ըլլային: Իջաւ ախոս, տուաւ անասուններուն չոր խոտ:

Երբ վեր կ'բարձրանար Չարման դող մը զգաց, ուժգին սալսուռներ կ'ստըռէին անդամներուն մէջ ու կարծես շնչառութիւնը նախ կ'երարգուէր, ապա կ'դժուարանար: Բոլոր ննջողները կ'արթննային ու կ'մեկնէին աղբիւր:

Տժգոյն ու ախտաւոր առաւօտ մը կիսաբաց դուռնէն, բակին հողէ գետինին կ'նայէր մաշած գորշութիւնով մը: Չարման կ'ըգար խրիլը կողերուն մէջ սուր շեղբի մը. սարսուռները աւելի տեւող կ'ըլլային, աննդով ընդմիջուած. ծունկերը կ'դողային, անկարող կ'ըլլար ստքի վրայ մնալու:

— Սա ի՞նչ հիւանդութիւն է, մրմնջեց, կաղտի օրով:

Տունի բոլոր անդամներուն հետ ինք ալ գնաց համբուրելու կեսրայրին ու կեսրոջը ձեռքերը, ընդունեց ան նցմէ վարդագոյն լաշակ մը նուէր:

— Հարս, Չարման, ինչո՞ւ չի խնդար երեսդ, ընդմիջեց ծերնակ տանտէրը: Չարման կիսատ ժպիտ մը չինեց դէմքին վրայ. դողը միշտ աւելի գորաւոր եւ աւելի ուժգին թափով զինք կ'համակէր ու ամէն փոքր շնչառութեան, կողերուն վրայ ու ստինքներուն տալ ցաւն անտանելի կ'դառնար: Չարման կծկուեցաւ անկիւն մը ընկճուած: Հրճուանք ով կ'լեցւէր այդ օր տունն, ու տանիսին լուսամուտէն կախուած իւրաքանչիւր տոպրակ՝ հարսներն ու լաճերը դատարկ չէին վերադարձներ: հովը կը դադրէր ու կ'ձիւնէր նախնածաղիկի թերթերու մեծութիւնով հանդարտ, վարանքով: Երբեմն գեղջկական մաղթերգ մը կ'լսուէր մօտի երգիքներէն:

— Հիւսնդ ես, հարս, ի՞նչ ունիս, մօտեցաւ սետուրը խասութիւնով ու Չարման մունջ էր, գլուխը տատանեց հաստատական ու սկսաւ արտասուել որպէս կորսուած աղեկ մը:

— Տէ՛, տէ՛, բան մը չունիս, հարս, նազ չեմ ուզեր, էրկանդ ծախէ ատ նազերդ, ել գործիդ: Զարման կ'հեկեկար աւելի բարձր ու ողորմելի՛ կողերը բռնած:

Հիւանդ է, անկիւնէն մրմուաց կարեկցօրէն ծերուկը, թող պառկի, է՛հ, բան մը չէ Զարման, բան մը չէ զաւակս, կ'անցնի . . . :

* *

— Տէրտէ՛ր, Նարեկէն տուն մը քաղէ հարսիս գըլխուն ու հաւատքով քաղէ, հաղորդութիւն ալ տուր, դառնօրէն ձայնեց տանուտէրը Պետոն. Զարման երկարած էր անկողինին մէջ, կ'ինդար, կ'զառանցէր, քըրտինքի հեղեղ մը այտերէն վար կ'թափէր. փոքրերը անկողինին եզերքը շարուած էին ապշած, կարծես հանդիսաւոր տեսարանի մը ակնատեսս, ու կետուրը կծու շարաշուք դէմքով կ'դիտէր հիւանդը: Քահանան հանեց գրպանէր գիրքը, համբուրեց ու սկսաւ խորթ անհամբոյր բարբառով մը մրմուալ. ան կ'մօտեցնէր ուսին մօտ բռնուած մոմին յաճախ գիրքը ու կ'սրբագրէր կարդացւած տողը, բայց անոր ձայնը հանդիսաւոր էր, սարսփազդեցիկ ու վայրի երաժշտութիւնով զեզուն, կարծես մահ մը կ'նախագգար: Իր միրուքը աղտոտ, երկար, ծխոտած, կ'չարժէր անընդհատ իբրեւ հովէ մը: Սն երկար գլուխներ քաղեց ու յետոյ աւետարանէն էջ մը եզանակեց հարսին գլխուն մօտ: Պահ մը խաղաղեցաւ Զարման, սենեակը անայլայլ մնաց ու յոյս մը ժպտեցուց բոլոր տնեցիները:

— Ի՞նչ է այն, ո՛րկէ կուգաս . . . ինչ՞ է ադ, ջուրերուն վրայէն կ'քալէ . . . հօ, հօ, եկուր լաւ է աս . . . իջիր, կամաց իջիր, ջուր է, խաղաղ է . . . արևուդ մտտազ Արութ, հա սանկ ցամաք ոտքդ դիր . . . ի՞նչպէս,

ի՞նչպէս անցար ջուրերուն վրայէն, ո՛վ բերաւ . . . Զարման կ'զառանցէր:

Սենեակին բնակչութիւնը ապշութիւնով գիրար նրկատեց: Քահանան կքեցաւ անանրին մօտիկ, ու վիշաք օծեց բոլոր դէմքերը:

— Օ՛հ, ինչպէ՛ս դաշտերը կանչցեր են, աղբիւրներու ջուրը ինտո՛ր զուլալ է, քիչ մը արագ քալէ՛ անց մարդ . . . Ո՛չ, ո՛չ, ձիւն կուգայ, մեղմով Արութս, լեռան ճամբան դաշտին ուղին չէ, ձիուդ սանձը լաւ բըռնէ՛, տն՛ս, ձորը սրքան խոր է, ճամբուն եզրը . . . ու ջուրը մէջէն ի՛նչպէս կ'երթայ . . . իմ սիրտս ալ խոր է ու արիւն կ'նսէ, որքան ալ խոր . . . կամաց, ձիւնը խաբող է:

— կամաց, նորէն կամաց, դառիվարը սառեր է . . . իջիր, իջիր ձիւն վար կ'իյնաս . . . ադ քէրվանը սխալ ճամբով կ'երթայ . . . ո՛ր կ'իջնաք անց մարդիկ . . . ո՛ւր կ'տանիք Արութս . . . :

— Չէ՛, թող չեմ տար, սխալ ճամբէ հա՛, հերիք չէ՛ այսքան տարի մեռած եմ ապրեր, ու հիմա նորէն խուրպէթ . . . :

Զարման լուց, շնչեց խուկալու չափ ուժով, Ղեւկը կ'հեկեկար, ինկած վերմակին վրայ. բոլորն ալ ընկճուած, անշարժ կ'սպասէին, արդեօք խելառած՞ էր . . . ինչպէ՛ս ամուսնին անունը կրնար տալ օտարներուն դիմաց . . . վահ . . . :

— Օ՛խ, օ՛խ, լաւ, տէ՛հ հիմա աղէկ է . . . դէպի հոս . . . շուարեր եմ, մեղայ, լաւ ծածկուէ՛ Արութ, շատեր սառեր փայտ են կտրեր այդ ճամբուն վրայ . . . տէր քիչ մը արագ . . . Տէր Աստուած, ի՛նչ ձիւր, զահ՛րկ, զահ՛րկ ուժով . . . :

Քահանան երկար աղօթք մը կ'ծածածէր անխելի:

— Չէ՛, զգո՛յ՛, ճահնս, հազարին մէջ հատիկ մը,

գէջ տեղ է, վա՛տ է, վա՛տ է, չե՞ս տեսներ, շունչ ալ մի առներ...

— Հա՛... հա՛... հա՛... աչքերս քօռանայ... քիչ մ'ալ շուտ, կ'պրծիք հիմա...

— Ի՛նչ է. դանկին ձայները... ձայն մի՛ հաներ... ա՛յ ձի մի խրինջար...

— Հօ՛... հօ՛... հօ՛... հօ՛... Վա՛յ Արութ, վազցուր հայվանը...

Հեծկտուքներ կ'արթննային կուրծքերու մէջ, պահած ցաւերու բոլոր ուժովը, սեղմուած ու տարտով լեցուն:

— Մեղա՛յ, ամենասուրը երրորդութիւն մեղա՛յ... մեղա՛յ ի՞ձծեց քահանան: Հո՛լը բուխերկին մէջ կ'քրքրւի...

— Ի՛նչ ճամբայ... Ի՛նչ սար... Ի՛նչ դաշտեր... ձիւնն է եկեր պատեր, սիլակահանիս պիտէն սառցոցի լուլայ է կախեր...

— Մի մոլորիք, ձին գլխէ տան ճամբան հա՛ օրուան մը տեղ, լա՛ւ հանգիստ ըրէ գեշերը խանին մէջ, լա՛ւ հակէ մալերուդ, լա՛ւ պահէ, դրամդ ծոցդ պառկէ... այս տեղի հրեշտակներն ալ դող են, գո՛ղ... աւազա՛կ...

Ծերուկը ծունգերը կ'ծեծէր, կ'քած դէպ ի առաջ, կեսուրը կ'մնար շուարած, հեծկտուքներն աւելի երկար կ'ըլլային ու ճշմարիտ լացի կ'փոխուէին:

— Ընկալ քացրութեամբ Տէր Աստուած հօօր՛, ըզդառնացողիս... կ'հառաչէր կրօնքի մարդը:

— Կանո՛ւն ճամբայ ելիր, Արութ աղօթարանը չըբացուած, մաշեր եմ, ճրագս մարելու մօտ, արագ քալէ, թո՛իր, եկո՛ւր, ծոցիդ կարօտն եմ, աչքերս ճամբաներուդ վրայ կ'մաշի, հալեր եմ մաղ դարձեր... ուրիշ հարսեր, տասը դաւակ են բերեր, ես ի՛նչ ունիմ, հատ մը, Դեւիկը Արութ, շո՛ւտ, շո՛ւտ...: Չարմանի

ձայնը կը դողար կ'մեղմանար ու վերջին բառերն այլեւս հեւքի մը կ'վերածուէին:

— Պահապան ամենայնի Տէ՛ր քրիստոս, աչք քո՛ հովանի... կ'հեւար քահանան, հառաչանք մը ողբագին՝ որմերը սարսուացուց, ու բոպէ մը մահուան լուռը տարածուեցաւ:

— Կ'համնին... հա՛ ժամուն քօվն է, վեր կուգայ... վազէ՛ Դեւիկ... վազէ՛ յօրդ գիրկն ինկիր լակոտ, վա՛յ Արութ, պոյուդ հոգուդ մատաղ... մատաղ... դուրզան... թո՛ղ տուէք... ելլամ ինչո՞ւ կը բանէք... թեւերս են կապեր, քակեցէք բոլոր շուանները... քակեցէք հա՛... վա՛յ, մեր դուռն է...: Այս, Արութս բարո՛վ...:

Հարսն անկողինն մէջ ցցուեցաւ, թեւերը պիրկ, երկարած, կ'ուզէր կանգնիլ, թռչիլ, խոյանալ...:

Սարսափի հեծեծուն աղաղակ մ'ընդհանուր եղաւ, աղեկուտը ու սոսկալի...:

Չարման կրկին գլորեցաւ բարձին վրայ, խոր հառաչներու նման շշուկներ կոկորդէն դուրս կ'քշէր տաժանքով, խողխողուած ոչխարի մը նման, ու կ'տոգուանէր սպիտակ դէմքը շատ սև մաղերու շրջանակին մէջ ձմեռ գիշերուայ լուսնի մը նման: Վերմակը ծածկուած էր հեծկտացող թշուառ կուրծքերով:

Քահանան կ'սաղմոսէր ծնրադիր, վերայած, ու զոյգ չոր մասներով կը գոցէր կոպերը հարսին: Պախրցին եղբրական ջայլ մը կ'վառէր ծխնելոյզին մէջ: Ախոտին մէջ աքլորները անդադրում կ'աղաղակէին, կովեր կ'խորթային...: Ու լոյսը կ'ճեղքուէր անյուսօրէն ձիւնին տակ թաղուած, կորսուած հիւղերուն վրայ...:

Տ Կ Ա Ր Ի Ն Ի Ր Ա Ի Ո Ի Ն Ք Ը

1894ի ամառն էր :

Երեք Հայեր գիւղէ կը վերադառնային քաղաք, անհոգ, գո՛ ու աշխուժ : Առևտուրը լաւ էր եղած, ու իրենց շրջուն չարչի ապրանքները փոխանակած էին ցորենի, իւղի, հաւկիթի ու ոսպի հետ : Անոնք ընդարձակ խոպան դաշտի մը վրայէն կ'ըսէին :

Գաշտն ընդարձակ էր, ամայի, ու վերջին հունձքի մը հետքերը տակաւին կ'նշմարուէին յարդի փայլուն դեղինովը որ կ'տարածուէր արեւէն կիզուած ածուներուն մէջ :

— Լա՛ւ էր Գոգոր, լա՛ւ էր աս տարի հունձքը :

— Մե՛նք ալ լաւ գործեցինք Սիւսն, եթէ հունձքը լաւ չլինէր, ի՛նչպէս էշերը կրնայինք տքացնել :

— Ճիշտ է տղա՛յ, ճի՛շտ է գոչեց ուժեղ ծիծաղով մը ամէնէն տարէցն Ակոն, ու շարունակեց :

— Ի՛ աս ձմեռ ալ տղերքը հանգիստ թող ապրին, աս քանի՞ տարի կայ որ չէնք շնորհք ձմեռուան պարէն մը չի շտկեցինք :

Ու երեք անձերը նայեցան վստահութիւնով էշերու, գոչեցին միաշունչ :

— Հօ՛, հօ՛ հօ՛, ու խթեցին երկար չպուխներով էշերուն քամակները, էշերն իրենց ընթացքը երազեցուցին, ականջնին ցցած դուալով : Այս համերգն երեք Հայերուն ուժ տուաւ, ու երեքն ալ աւիւնով սկսան երգել :

Եկուր կապեմ սուրը մէջքիդ
Ասպար կապեմ քո վզին,

Եւ հայրենեաց սուրբ դրօշակը
Թող ծածանի աջ թևիդ :

Յոյս մը լեցուց երեք հայերուն սիրտը, Երեքին ալ կուրծքերը բարձրացան ու շնջեցին դաշտին առոյգ մթնոլորտը : Ակոն կասկածի ակնարկ մը նետեց դաշտին չորս ծայրերն ու գոչեց :

— Ծջե՛ցէք. տղաք, ձեր ուղածին պէս, մարդ անասուն չիկայ : Աստուած ձեր ձայնը կը լսէ ու Հայուն կ'ողորմի, դաշտին վրայ երկինքը մօտիկ է :

Հով մը հեռաւոր, ծածուկ ծայթրիններուն, վայրի ունաններու շունչը կ'անցնէր ձամբորդներու մօտէն, ու կոճուկներուն թեզանիքները փեղկերու պէս կը ձօձէր : Մարդիկը կը քալէին ու դաշտն անձայր կ'թուէր : Կրկին Գոգոր իր անոյշ ձայնովը մեներգեց :

Հովէն սարէն ուստի՞ կուգաս,
Ազատութեան դուն անուշ ձայն,
Հովէն սարէն ուստի՞ կուգաս,
Իմ հայրենի անուշիկ ձայն :

Կրկին կը դանդաղէին էշերը իրենց ընթացքը, ու քայլերն աւելի մեղմ կը բացուէին :

— Տղա՛ք, երեք ժամուան ուղի ունինք, պէտք չէ անպարենք, տակաւին ցերեկ անգամ չէ, ընգժիւնչեց Սիւսն :

— Լա՛ւ, բայց անգամ մը անցնինք Ղան տէրէսիէն, աւելցուց Ակոն :

— Մի վախնար Ակօ ցերեկ օրով հոն աւազակ չի մնար :

— Ի՛ :

Երեք Մարդերը պահ մը դետինը նայեցան ու կրկին խթանեցին էշերը : Յուլիսի վերջն էր, տաք արև մը կիջնար դաշտին վրայ, ու հեռուները գորշ մանիշակի երանգներով հողերէն վեր դուրըշինքը կը բոցավառէին :

Թուշուններ կ'անցնէին հողերու մօտէն զանդաղ զնաց-
քով ու յարդատանիքներ կողմնակի հեռաւոր անջրպետ-
ներու մէջ կը լուծուէին .

— Տղա՞ք, բան մը իմացա՞ք :

— Ինչ, Ակօ՞, հետաքրքիր գոռացին երկու ըն-
կերները :

✓ — Վեց նահանգներուն խնդիրը . . . :

— Վեց նահանգներ՞ը, է՛, լրացած է, լրացած :

Վահան վարժապետ էղպէս ըսաւ, ինկիլիզն էր որոշեր,
քիչ օրէն ազատութիւն պիտի ըլլայ վրայ տուաւ Սիմօն :

— Մե՛նիմ, պօռաց Ակօն, ապա հայուն պաշտ-
պանը, ու կասկածով շարունակեց :

— Բայց տղա՞ք, հայը շատ խաբուած է, այդ ալ
թերեւս սուտ է . . . է, հայ, վայ . . . :

— Սու՛տ, սու՛տ դժգոհանքով խօսեցաւ Գոգորը,
ինչ կըսես Ակօ՛ կըլլա՞յ, խաղալիք է ինկիլիզին խօսքը

— Է ո՞վ գիտէ տղաք, թերեւս ողորմի Աստուած

աս ապաշխարանքին վերջացուց Ակօն :

Դաշտին արահետը կը հակէր, զառիվայրն զգալի
կըլլար հեռզհեռէ ու Ղան Տէրէսին կը նշմարուէր :

Էշէրն աւելի կը դանդաղէին ու կ'ցնցուէին իջնա-
լով :

Խօսքը դադարեցաւ, լուռ ու մունջ կիջնային երեք
չարչիները : Երեքն ալ անզէն էին ու երեքն ալ յաղթ
հասակով :

— Տղա՞ք, զէնք ունի՞ք հարցուց Գոգոր :

— Զէնք, ի՞նչ ընելու համար, կրկնեցին ընկեր-
ները :

— Դեղ կ'ըլլար, ժպտեցաւ Գոգոր :

Ինչնող արահետը կասեցաւ ու երկու ծառախիտ
ժէռոտ բլուրին մէջէն շարունակեցին իրենց ճամբան : Ա-
րեք շատ աւելի այրող էր հիմա ու ֆէսէրը մինչեւ ճա-

կատ ծածկող չալմաներուն տակէն քրտինքը կը հոսէր
առատօրէն երեքին ալ թրծուած դէմքերուն վրայ :

Զորը կ'անցնէին, վերջին դօրեղ կանաչով ծածկուած
ծառերու մէջէն լուռ, ջանալով անաղմուկ քայլեր առ-
նել : Յանկարծ էշերէն մին երկարածիգ խաղերով սկսաւ
զուալ, ու բլուրները կողկողազին արձագանդումներ
ունեցան, ձորը շարժեցաւ կարծես ու քարերը ձայնե-
ցին : Երեք հայերը միաբերան սուլեցին, ու իջնա ուժ-
գին իշուն քամակին փայտերով, ու մունջեցին զայ-
րազին :

— Հա՛, ճիշտ ատենը գտար աւանա՛կ, շան ծնունդը :
էշը ետեւի ոտներուն վրայ կըքեցաւ ու սկսաւ արշաւել .

Կողմնակի թուփեր խշաղցին ու հրազէնի ձայն մը
ձորը դղրդեց : Երեք հայերը կանգ առին, ու անոնց ա-
ղիքները շարժեցան վերքի սուր խիթով մը :

— Կեցէ՛ք, մի՛ շարժիք, եթէ մեռնիլ չէք ուզեր,
գոչեց բիրտ ձայն մը :

Երեքը մէկ քարացան :

— Քակեցէ՛ք էշերուն բեռները, հրամայեցին չորս
հրացանի փողեր, ճամբորդներուն վրայ շտկած փայլուն,
արիւնով լեցուն, վայրագ աչքերով անձանօթներ, ու
ժպտեցան : Քակեցէ՛ք բեռները ու տուէք քսակնիդ :

Հայերն յիմարներու պէս կը մնային :

— Ծո՛ւտ, չո՛ւտ . . .

— Ամա՛ն, բաշա՛ս, հաղիւ լսելի ըրաւ Ակօն, ձեր,
ձեր արեւուն . . . :

— Ծո՛ւտ, կ'ուզէ՞ք մեռնիլ, ու անոնցմէ մին դա-
շոյնը փայլեցուց սր արեւէն չողարձակ, քարերուն վրայ
ձերմակ լոյս մը նետեց :

— Ծո՛ւտ, կը կենա՞ք, կեա՛լուրներ, ուրեմն կիան-
քերնիդ կամ մալերնիդ . . . :

Երեք կօրովի մարդերը ձերերու նման հակած, բը-

նազգօրէն վեց էջերուն մօտեցան :

Աճապարեցէ՛ք, երկա՛ր տեւեց, քակեցէք ապրանքները, է՛ վատեր, ուրիշ գօրծերէ մեզ ետ ձգեցիք : Կ'փռենք հիմա ձեզի, կ'փռենք՝ մենք Եաշարի մարդենք :

Ու պարկերը, կողովները կարգաւ ինկան սղտիկ արանետին մէջ կարգաւ : էջերը թեթեցած, սկսան վազել :

Յետոյ աւազակներէն մին, երեք հայերը խուզարկեց, անոնց քսակները պարպեց ու հեռացաւ :

— Դէ՛հ էջերուն հետեւեցէք հիմա, հրամայեց ձայն մը :

Երեք հայերը քալեցին, քալեցին, քալեցին, անխօս անմուռնջ, Իբրև դժոխային երազէ մը արթնցած, ու կէս ժամ յետոյ հաղիւ, երբ ձորէն բարձրացան դէպի սարահարթը, իրենց ետին ձգեցին ակնարկ մը պաղատանքով, վախով ու վրէժով լեցուն ու մրմնչեցին :

— Անօրէնները . . . :

Կէս օրը կ'անցնէր երբ անոնք քաղաքին մօտը հասան :

— Ի՛նչպէս ներս պիտի մտնանք, տղերք, ձեզ մատաղ, առ ի՛նչ ամօթ, հէ՛յ վախ, գոչեց Ակօն : Հէ՛յ վախ, հէ՛յ վախ :

Երկու ընկերները չխօսեցան,

— Պէտք է խոնախ երթանք, աղա՛ք, ու բողոքենք, յուսադուրեց Ակօն :

— Խոնախ, լա՛ւ, բայց ի՛նչ օգուտ, մեր մարերը ետ կուգան հեկեկաց Սիմօն

— Երթանք, հող չէ, բողոք տանք, մեր ձայնը ըսին թերևս, ուղակի Ղայմախամին ելլենք, ա՛խ, առ ի՛նչ օրէնք, ի՛նչ կեանք, հա՛յ, վա՛յ . . . :

Երեք ձամբորդները դատարկ, անբեռ էջերով մօ-

տեցան քօնաքին :

Երկու ղինուոր քօնաքի դուռին մօտ կը հսկէին,

— Ի՛նչ կ'ուղէք հարցուց անոնցմէ մին :

Քեզ ղուրպան Հիւսէյին չալուշ, կողոպտեցին մեզ :

— Ո՛վ, ո՞ւր, հարցուց յայտնի ցաւով մը ղինուորը, ժողովուրդէ հարագառ զաւակը :

— Ղան տէրէսին, Եաշարի մարդերը :

— Ա՛հ անիծուածներ, դէ՛հ շուտ վեր ելէք Ղայմախամին մօտ, դեռ չէ մեկնած :

Հսկայ դուռնէն երեք հայերը ներս մտան, յայտնի յոյս մը կար իրենց դէմքին վրայ նկարուած : Պահ մը վերջ երեքն ալ մտան Ղայմախամին սենեակը, ծուեցան ու համբուրեցին անոր բաճկոնին թեղանիքը, նահանջեցին մինչեւ հաստ կաշեպատ վերմակով գոցուած դուռը, ձեռքերնին իրենց փորին վրայ խաչեցին ու մնացին :

— Ի՛նչ կուղէք ի՛նչ պատահեցաւ ձեզի հարցուց դաժան դէմքով, հանդիսաւոր, հրամայական, թաթարի նեղ սչքերով, ցանցառ մօրուսով, դեղնամորթ միջահասակ մարդը :

— Մեզ կաղոպտեցին :

— Ո՛վ :

— Եաշարի մարդիկը, Ղանը Տէրէն. էֆէնտի լըսելի ըրաւ Ակօն ծուռով յարգաբար :

— Կ'ստես, շուն, շնորհիւ Ն. Վեհափառութեան չի կրնար ատանկ բան մը ըլլալ : Երբե՛ք, երբե՛ք :

Երեք հայերը խոնարհութիւն մ'ըրին :

— Այո՛, այո՛, մրմնջեց Դօգօր մեր վեց դատարկ էջերը Գօնաքին առջեւ են էֆէնտի :

— Ձեր վեց էջերը, քօնաքին առջեւը, հա՛, ի՛նչ, հոս ախո՛ս է, վայ սրիկաներ, ի՛նչ համարձակութիւն գոչեց զայրացած մարդը, ու աւելցուց ունալով :

Դուք մէտայիններ էք, ինծի նայեցէք, ինչո՞ւ գիւղ դացած էիք :

— Մենք չարչի՛ ենք, ապրանք կը ծախենք, լսելի բրաւ Սիմօնը :

— Զարչի՛, սե օձեր, օձեր կ'ստէք, տէ՛ ճի՛շտն ըսէք. դուք գիւղերը զէնք չ'բաժնեցի՞ք :

— Երեք Հայերը սամուկեցան, զգացին որ երկաթ մը իրենց վիզերը կ'գրկէ :

— Ի՛չ, ո՛չ, մենք չարչի ենք աղաղակեցին :

— Ես ձեզ կը ճանչնամ, իմ մօտս թուղթեր ունիմ ձեր մասին, հեգնոտ մանջեց գայմադամը, ոչ մէկը ձեզ չէ կողոպտած, ատիկա կարելի չէ՛ շնորհիւ... :

Երեք հայերը զգացին թէ, ինչ ամբաստանութիւն կը ծանրանար իրենց վրայ ու անիծեցին զիրենք հող առաջնորդող որոշումը :

— Էէ՛ շան ձգածներ, չ'խօսի՞ք, այո՛, այո՛, դուք Ֆէտայիներ էք, զէնք կը բաժնէք, տէրութեան ապերախտներ, խօսեցէ՛ք, խօստովանեցէ՛ք : Մարդը հետը չ'հատէ սպառնական կըլլար :

— Մենք, ընդմիջեց Ակօն, մենք պէյ էֆէնտի, քեզ մատաղ, մալ կը ծախենք գիւղերը, մեր վիզերը ձեր ոտքերուն տակ, մենք զմեզի մ'անգամ չ'ունինք, մենք Ֆէտայի չենք, տէրութեան զուլերն ենք մենք ձեզմէ արդարութիւն կը պաղատինք, մեզ կողոպտեցին :

— Կեղծաւոր, շողոքորթներ այո՛ դուք Ֆէտայի էք. դուք չէք կողոպտուած, դուք կը կողոպտէք միայն, հանրային անդորրութիւնը ձեզի նման վատերը միայն կը խանգարեն, ա՛լ, շնորհիւ Ն. Կ. վեհափառութեան դուք չէք կրնար կողոպտուած ըլլալ, այդ բանը կարելի չէ, կատարութեան նոպայով լեցուած գայմաքամը ոտքի ելլելով գոչեց, կեցէ՛ք, հիմա ձեր պատիժը պիտի տամ, կե՛ցէք : Արիւնը գլուխն կը ցատկած տէրութեան պաշտօնեային :

— Հիւսնի աղա՛, քէօ՛ր Հիւսնի եկո՛ւր, եկո՛ւր գոչեց գայմադամը :

Դաժան նայուածքով հսկայ երիտասարդ մը ներս մտաւ : Դրան մօտ կանգ առաւ :

— Զարկ երկաթները Տէրութեան այս խայիններուն ձեռքերուն ու քսանական չի դուք զարկ, յետոյ բանտը նետէ, ասոնք Ֆէտայի են, ասոնք, այո՛, ասոնք են, գիտեմ... տէրութեան որդերը :

— Մենք անմեղ ենք, մենք չարչի ենք հեկեկալին երեքը մէկ կողկողազին :

— Կորսուեցէ՛ք, կ'հասկնա՛ք հիմա, չուն Հայեր... Կէս ժամ վերջ, մերկ, կապուտցած, ուռեցած, արիւնախեղդ ոտքերով, հսկայ, մեռելատիպ երեք հալերը ցածկեկ տունէ մը ոտքի հարուածներով ներս ինկան : Բանտին մէջն էին... :

— Արդեօք դալան ալա՛նչ ունէր, խորեցան մեռած երեք հոգիները :

Ծառան վերադարձաւ գայմաքամին մօտ, ու պեխերը շտկելով գոչեց հրճուոտ.

— Պէտք եղածէն աւելին տուի իրենց.

էլ լա՛ւ ուրեմն, էչերը տունիս գոմն առաջնորդէ ու քմծիծաղ մը շարժեց քթին տակ գայմաքամը :

*
**

Երկու ամիս վերջ, իրիկուան մը մօտ, կայսեր ծընունդի տարեդարձին օրը. բանտին դուռը բացուեցաւ, կրկին քէօն Հիւսնին կանգնեցաւ սեմին վրայ ու գոչեց բարձրաձայն. |

— Ակօր, Սիմօն, Գրիգոր հոս թող գան :

Անկիւնէն երեք հայերն յառաջեցան դուռ դողահար :

Հիւսէյին հատիկ հատիկ ըսաւ.

— Շնորհիւ Ն. Կ. վեհափառութեան անհուն գը-

Թուփեանը, ձեր յանցանքը ներուած է, կրնաք մեկնել :
 — Աստուած երկար կեանք տայ մեր փատիշա՛նն, մրմնչեցին, ու ծուեցան մինչև գիտեն յարգանքով... :
 Ի՛նչ վերջ երեք կմախքնե, կը հեռանային քօնաքէն :

Լ Ո Ւ Ռ Հ Ե Ր Ո Ս Ը

— Ծօ՛, վարժապետ, դուք մարդ չէ՛ք, աղջի՛կ էք, աղջի՛ք, ձեր, հազարէն մէկ աղայ մարդ չի շինուիր գոչեց մանուկ չէլէպի ու բարձրաձայն ծիծաղեցաւ, շուշը գիտելով յաղթական :

1893ի աշունն էր : Հինգ հոգի էին ամայի սրճարանին մէջ, գիւղաքաղաքի դասատուն, օրճեփն ու եւրեք ջոջեր : Սրճարանին դուռները կեսով գոցուած էին : Քանի մը օրերէ իվեր ջարդի մը վրայ կը խօսուէր ու աւանին մէջ հայերը կ'զգուշանային իրենց տունէրէն հեռանալ :

— Իրա՛ւ է, լեզուն է բռնուէր պատուելին, ձայնեց սեղանին անկիւնէն՝ նիհար անդամներով, չար հայեացքով Ալա մը, Սրսպ :

Սրճուաքիթ ձերուկ մը, Գաբիկ աղան, մրթմրթացք մծիծաղով .

— Դէ՛ն, վարժապետ, ի՞նչ կը խոր՛իս, ջա՛րդ կայ, ջա՛րդ, հայերը կը մեռնին : Հոս ալ մեր քիւրտեր կը շարժին, գէնք ունի՞ս, գէթ զմելի մը կամ խարտոց մը :

Խնդուքն ընդհանուր եղաւ, զսպուած խնդուք մը վախի դողով օծուած : վարժապետը, կարօն, աղջկան մը չափ վախկոտ էր, այդպէս կը հաւատային տեղացիք : Ան քիչ ալ կը խօսէր, լուսկեաց մը : Սրճեփը, երխտասարդ մը, գարչանքով նայեցաւ դէպի դասատուն,

Ճիծաղի նոպայէ մը բռնուեցաւ ու մէջքերուն յեցած բիրտ ձեռքերը ինկաւ աթոռի մը վրայ : Սրճարանը պղծափ կ'հրապարակի մը անկիւն էր : Զինուորականները կանցնէին հրապարակէն շտապով, ու թուրքեր ցանցաւ կ'երթեկէին, հանդարտօրէն ծխելով : Զիւտօր մը յանկարծ սրարչաւ թուաւ սրճարանին առջևէն :

— Բօստաճի՞ն է, լսելի ըրաւ վարժապետը :

— Բօստաճի՞ն ի՞նչ մեծ բան, ի՞նչ կայ, այո՞, բօստաճին, վախճա՛ր, վարժապետ ծաղրեց Գաբիկ աղան : Կրկին վայրկեանական ժպիտ մը տիրեց ու յետոյ ամէնին ալ մտածեցին : Սրճեփն յարգանքով առաւ սուրճի դուռաթներն ազաներուն առջևէն, ու ըսաւ հեգնոտ սուլուով մը .

— Գաւաթդ տո՛ւր, Պատուելի... :

Վարժապետը հնազանդեցաւ : Մարդը թաղճոտ էր, անյոյս կ'երևար : Իրօշտկի վերջին թիւերն Հայուն ցաւը կը նկարէին : Զարդերը կարգաւ կը կազմակերպուէին նա՛նազներուն մէջ :

Ու մարդը լուռ, կը մուայլէր, դալուկ մը կանցնէր ճակատէն : Կը խոր՛էր անյոյս օրերուն վրայ ի՞նչ պիտի ըլլար խեղճուկ այդ աւանին ճակատագրերը : Կորովի բազուկներն ինչո՞ւ պակսէին ինքնապաշտպանութեան համար, ու կ'անիծէր մտովի հայ ջոջը որ ամէն գիտակցութիւն վիժել առած էր գիւղացիներու հոգւոյն մէջ :

Աղաները կը ջանային կրկին խնդալ : Յանկարծ Մանուկ չէլէպի խղեց լուռթիւնն ու պօռաց կատղած .

— Հէ՛, վարժապետ, ուր ե՞ս, մարդ Աստուծոյ, ինքզինքիդ եկուր, հոս մարդ է նստեր, շուն չէ իմացա՛ր ծօ՛, ես այս օրս քեզի պէս հարչւր ծառայ ունիմ... :

Վարժապետը ցնցուեցաւ և խոր կարեկցութիւնով

դիտեց ազանեղը : Ան կրկին անխօս մնաց մթամած :

Իրիկունը հեռու չէր, արեւին լոյսը աւելի մեղմօրէն կ'տեղար փոշոտ հրապարակին վրայ : Պզտիկ ցուրտ հով մը չոր տեղեւները կ'աւելէր հեռուի անկիւնները : Զիւռ մը թոփիւնն հրապարակին լուսթիւնը խզեց : Հինգ մորդիկը դէպի դուրս գիտեցին ուշով ու զարժացած զիրար նկատեցին : Ասիկա անսովոր բան մ'էր :

Զիւռը զինուորական մը Աստուած բարին կատարէ, սրճեփն ապշած մը՛մ մըթաց :

— Վարժապետ, ի՞նչ է այս, հետաքրքրուեցաւ Սրապ աղան վախի մտերձութիւնով : Վարժապետը չխօսեցաւ : Հեռուէն անորոշ գոչիւններ կուգային :

— Պապանձած է, յարեց Սրապ սրամտութիւնով :

— Զգէ՛, ձգէ, Սրապ, վախը ստիորներուն է անցեր, մուկ է կարեր, մա ը մա՛նէ, ա՛յ մարդ, սանկ մեռնիլ, նանկ մեռնիլ մէկ է, կրկնեց Գաբիկ աղան ու շարունակեց. — Աշխարհ վրայ ս'վ ունիս, վարժապետ մէկ գլուխ, մէկ... :

Ուժգին պայթում մը ձերուկին խօսքը կասեցուց : Բնազդով հինգերն ալ վեր ցատքեցին :

— Ի՞նչ է ա՛ս... սոսմուժի աղաղակով ձայնեցին :

Կրկին պայթիւններ, աւելի որոշ, աւելի չոր, ու փողի աղէտալի երկարաձիգ վանկեր, որոնք քօնաքին մօտէն կուգային :

— Մեռանք, գոչեց մանուկ չէլէպի ու ինկաւ դուռնատ սէտիրին վրայ : Վարժապետը դէպի ի հրապարակ վազեց շնջասպառ վերադարձաւ, ու գրեթէ հրաժայեց :

— Վե՛ր ելէ՛ք, վե՛ր, վերնայարկը, կուգան այլազգները, շո՛ւտ, շո՛ւտ... :

Բոլորն ալ հնազանդեցան գերիներու պէս : Վարժապետը ուժգին գոցեց սրճարանին կիսաբաց դուռը

ու երկաթն ամրացուց : Սրճարանին մէջ գիշերը տեւեց : Յուշիկ ինքն ալ վեր բարձրացաւ խարխուլ, շարժուն սանդուխէն որ դէպի առաստաղին մուտքը կը տանէր, ու դայն ոտքով գետին գլորեց :

Երեք ազաներուն սիրտին դարկը տխուր մթնոլորտին մէջ որոշ կ'ըլլար : Սրճեփը կուլար բաներ մը հեծկըլտալով :

— Դէ՛ մի լար, դուռն մեզ պիտի մատնես մըմնջեց վարժապետը :

Դուրսը զէնքերը կ'որոտային, երթեւեկը կ'երագուէր, ու հեռուոր աղէկաուր ձայները կ'ընդհատուէին, սուրեր կային շաչող մօտերը :

— Կ'ջարդեն Հայերը, վա՛խ, աս ի՞նչ ճակատագիր, աս ի՞նչ բաղդ, պիտի մեռնի՞նք հառաջեց Գաբիկ աղան :

Զէնքերը միշտ աւելի ուժգին կ'պայթէին, ու պուռչաւքներն հասկնալի ըլլալու չափ մօտերէն կ'ուգային : Կատաղի խուժան մը կը հոսէր հրապարակ՝ ուր զէնքի ձայներ, հայհուչ, պայթում, պաղատանք, դժոխային մթնոլորտ մը կը շինէին սարսուռն սրճարանին շուրջ :

Անհամար բերաններ կ'ոռնային որոշ, սրճարանէն քիչ հեռու :

— Զարկէ՛ք կեա՛վուրները, զարկէ՛ք, մի խնայէ՛ք, անոնց մալերը, կիներն ու աղջիկները ձեզի հալալ... բռնաբարեցէ՛ք, կողոպտեցէ՛ք յանուն մարդարէին :

Հինգ անձերը փռուած էին այդ խաւարին մէջ. ծեղունի Գաբիկին կզակնալը կ'կափկափէին ուժգին, լուռ կ'արտասուէին սրճեփն ու երկու ազաները : Վարժապետը գըլուխը ձեռքերուն մէջ կ'մնար անմուռնջ ու կը դուրսը :

Ամբօխը վար կ'եռար, կը չըջէր, կը խորդար կատաղի մըրիկի մը հանգոյն : Խորտակումի ձայներ կուգային, ու հեծեծումներ, պաղատագին ջայեր :

Ասիկա Չարդն էր :

Մէկէն ձայն մը ուժգին գոչեց սրճարանին առջև :

— Հոս մարդ կայ, հասէք, հասէք, կեալուք հաս մը մի ձգէք :

Հինգ Հայերն երերացին, սողալու շարժումով մը, ու կսկծալի ան մը թուաւ ամէնուն բերնէն :

Անձանօթը կ'ոռնար դրան առջև տակաւին :

— Զարկէ՛ք, զարկէ՛ք մի խնայէք, Աստուծոյ սիրուն. զարկէք կեալուները, հո՛ս, հո՛ս եկէք :

— Զաւակնե՛րս հեծեց Մանուկ չէլէպին, զաւակնե՛րս, կինս . . . :

Տապարի հարուածը կրկնուեցաւ :

— Ախ, նոր ամուսնացած եմ, շշնջեց Սրապ, կինս, զաւակս Սերգոն :

— Սուրբ Սարգիս արեւուդ մատաղ դուն ազատես, Սուրբ Յովհաննէս ոտքերուդ դուրպան, բոլոր մալերս հալալ ձեզի, հաղար ոչխար մատաղ, կ'աղօթէր ձերունի Գաբիկ աղան :

Սրճեփը կուլար վարժապետին ձեռքը սեղմած ուժգին :

Վարժապետը խաւարին մէջ հակած՝ ոտքի կանգնեցաւ :

— Լռեցէ՛ք գոչեց, ապա թէ ոչ պիտի մեռնինք :

Չորս մարդիկը շունչերնին քաշեցին իբրև թէ մեռած էին : Վարժապետը անհետացաւ :

Մի քանի րոպէ վերջը դուռը խորտակուեցաւ :

Ստրճանակի վեց ուժգին պայթումներ կրպակն աղմկեցին, ու ցնցեցին :

Վերաւորւողի քֆրող ձայներ ոռնացին շուներու պէս :

Ձէնքի որոտ չոր ձայներ կրկնուեցան, հայհուչներ կրկնուեցան ու միաբերան գոչեցին տասնեակ մը մարդեր :

— Ա՛հ, կեալուք . . . :

Խորտակուող անօթները շաշեցին գետիններուն վրայ ու սրճարան ամայացաւ . . .

* * *

Փող մը կրին իր արիւնտ, յաղթական երգը բարձրացուց : Չորս ապրող դիակները սարսուցին առիքին մէջ : Մէկն հրապարակին վրայ հատիկ հատիկ գո՛հ պոռուքով կ'ձայնէր :

— Մայնա՛ . . . մայնա՛ . . . : Եղբայրնե՛ր ցրուեցէ՛ք, գոր չմնաց ա՛լ . . . :

Էղանը կ'երգուէր հանդիսաւոր, յաղթական : Գիշեր մը եղած էր ա՛լ :

Ձայները համրօրէն դադրած էին : հազիւ հեռաւոր պայթիւն մը երբեմն կ'ձօրացնէր արիւնին մեռնող մթնօրը :

Բաղաքիկը խողխողուած, թալանուած ու արիւնտած էր : Գահճները աւարները պիտի բաժնէին իրենց արջերուն մէջ հիմա :

— Տղա՛ք մեզմ հառաջեց մանուկ, աղա՛ք ո՛ղջ էր ա՛խ ի՛նչ էր աս . . .

Ո՛չ ո՞ք ձայնեց :

Մարմինները խաւարին մէջ դողացին բնագոյրէն, իրարու մօտեցան սողալով, ու խաւարին մէջ խարխալող ձեռքեր ստակումով իրարու հանդիպեցան : կրկին ատեն սեռաւ ամէն շարժում : Անդգայ՝ չորս հայերը մնացին իրարու շատ մօտ, գիրդ գերկի, իրարու ըզգեստ պինդ բռնած, խեղդամա՛ն եղած ոչխարներունման տապալուած :

— Գաբիկ աղա՛, Գաբիկ աղա՛, հազիւ լսելի լրաւ Սրապ . . . :

Գաբիկ անշարժ էր, լեզուն բռնուած, իբրև անդամալոյժ մը :

— Գաբիկ, Գաբիկ, գոչեց Սրապ ու խածաւ ուժգին ձերուկին ցուցամատը : Մարմինները կծկուեցան այս ձայնէն, ու խուլ աղմուկ մը լեցուց առիքը : Մեքուկը կէս մը բարձրացաւ ինկաւ գետին ու բանդադուչելով կակաղեց :

— Վարժապետը տղաք, վար . . . ժա . . . պետն ո՞ւր է . . . :

— Փախա՛ւ, լսելի ըլլաւ դողարար սրճեփը, ու աւելցուց, գիշե՛ր է :

— Այն դաւաճաններս, կրնա, մրմնջեց մանուկ :

— Շուշանս, Սէրգոս, ամբողջացուց Սրապ :

Մանուկ չէլէպի Սաղմուէն հատուածներ կ'արտա-
սանէր զառամածի մը նման ու պահ մը ցեղնայարկին
մէջ ամէնն ալ աշօթեցին միարեբան :

Քանի մը աքլորներ կը ^{*} խօսէին : Սովորական ա-
ռաւօտ մը պիտի լուսնար :

— Փառք Տիրոջ, մրմնջեցին չորսը մէկ :

— Երթանք, փակչինք ասկէց բաւ սրճեփը, ա-
քաղաղները կ'երգեն, առտու է :

Մեծ ճիգով ամենքն ալ նստան, շարժելու անկա-
րող, իբրև թէ ճականներով ձեծուած ըլլային :

— Երթանք, մեկնինք, ձայն չ'կայ, անօրէնները գա-
ցին, տուն երթանք Աստուծոյ սիրուն, Սրապ աւելցուց :

— Երթանք, երկրորդեց մահամերձ Գաբիլը :

Ու, հակած, սմքած, սարսուռն, բորոտ շուներու
պէս խարխափով, սողալով խաւարին մէջ, փնտռեցին
էջքի ծակը, ծածկոցը քաշեցին :

Սրճեփը ցատկեց վար, դրաւ սանդուխն ու դողա-
հար, անպամաւոյժներու պէս իջան երեք աղաները :—

Սրճարանին մէջ մութ էր տակաւին, դաւաթներու
բեկորներ կը փշրուէին անոնց ոտքերուն տակ

Չորս մարդերը, ձեռք ձեռքի անցուցած դողահար
յառաջացան ու իւրաքանչիւր քայլի գլորեցան դետին
իրենց ոտքերուն կառչող չորս դիակներուն վրայ :

Չորս անգամ չափեցին արիւնոտ գետներն ու բարձրա-
ցան կորսուած, խելակորոյս, մթազնոտ աչքերով :

Կոյրերու պէս շօշափեցին դուռին տախտայկէ որ-
մերը : Փորձեցին ցատկել փողոց, կրկին արգելք մը ի-
րենց ոտքերուն առջև, իրենց ոտքերը գրկող մը կար,
յաջորդաբար իրենց հապճէպ ոտուամին մէջ, ինկան դի-
ակի մը վրան որ մերկ էր : Սարսափ... :

Վեր բարձրացող չորս կուրծքեր հծծեցին .

— վարժապետար... :

Ու չորս ստուերներ առանց յետադարձ ակնարկի,
հալածուեցան դեւերու նման :

Ամպամած արշալոյսի տմայն հեւք մը դիւցազնին
դէմքը կ'որոշէր, ու վերքը կարիւնէր տակաւին լուռ
հերոսի կուրծքին վրայ : —

Ի ՄԱՐԴԻԿ ՀԱՃՈՒԹԻՒՆ

(Մ Ն Ո Ւ Ն Դ Ի Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն)

Աւանին խրճիթները կը ներէին ձիւնի հաստ կրկ-
նոցին տակ, ձորին ցից կողին փակած : Օրը կը խուսա-
փէր անշուք, հօրիզոնին վրայ ամպերուն տակ քանի
մը պղտոր կարմիրներ կը մաշէին : Ժայռերը աւանին
վրայ վրայ կը հակէին կարկառուն, շերտաւորուած սա-
ռոյցներու երակներով, որոնք իրիկուան մութէն կը
մանիշակուէին աղօտ, սեւ ցցուածքներու հետ կը շքի-
ւէին : Ամպերը վերը սեղմուած, լաւթ օդին մէջ ծա-
ծանող ցուրտէն ցնցուած, կը մօտենային ժայռերուն,
կը խածնէին անոնց կատարները ու կ'անորոշէին զա-
նոնք :

Խթուած այդ իրիկունով հազիւ քանի մը բուխե-
րիկներ վարանոտ ծուխ մը կը ցրուէին, առանց ատոր
քաղաքիկը գերեզման մը պիտի թուէր :

Մեկիքենց Օհանջանը ուշ էր մնացած, թափ տուաւ
իր քայլերուն ձիւնի խորունկ խաւերուն մէջէն : Շփեց
ուժով մը ձեռքերը, փչեց անոնց մէջ, հրեց ուշգին
դուռը որ ձենչելով ընկրկեցաւ : Զարկաւ ոտքերը քա-
նի մը անգամ գետին, հազիւ լսելի ձայնով մոմուաց .

— Բարի իրիկուն :

Գոցեց դուռը բիրտ հարուածով մը, որուն վրայի
ձեւներն թափեցան, ուղղուեցաւ բակին անկիւնը փու-
ռին մօտ, անոր երկաթէ ծածկոցը գետին նետեց :

Կատար, Օհանջանի մայրը, անկիւնի բազմոցին
վրայ ծալլապատիկ, իր սամոյրին մէջ փաթթուած, կը
յօրանջէր շարունակ, համբիշը հանդարտօրէն շարժելով :
Փոքրիկ մը անոր լաջակին հետ կը խաղար :

— Օ՛հ, ո՛ւշ մնացինք, աճապարէ՛, կի՛ն, Հեղնա՛, բե՛ր մառխը, քանի մը լուցկի՛, մթնեց, վառէ՛ լամբարը գոչեց Օ՛հանջան :

Հեղնա, Մեղիքենց Օ՛հանջանի կինը, շարժեցաւ. վառեց փոքրիկ ճրագը, բերաւ մառխերը փուռին մօտ : Նայեցաւ խմորին, տաշտին ծածկոցները վեր առնելով, հոտուըտաց թթուաշ խմորը, ու ձայնեց ցած,

— Օ՛հանջա՛ն, խմորը հասնելու մօտ է :

— Լա՛ւ, մտախո՛հ, ըսաւ Օ՛հանջան :

Կոճղերը արդէն տեղաւորած էր փուռին մէջ, ցախերը անոնց ստորտաները շարեց, բացատներուն մէջ դրաւ մառխի կտորները, վառեց զանոնք :

Փուռին մէջ փայտերը կ'սկսէին ճարճաւիլ, բոցեր թանձր ձուխերու մէջէն կը փայլէին, լոյսը կրկնաբ բազկին մէջ, պառաւին դէմքը կողողէր, ու փոքրիկին շէկ մազերը : Ծերունին տխուր կերեւար, հոգերով պաշարուած :

Երիտասարդը անժպիտ էր ամիսներէ ի վեր : Ան իր տո՛մը անպատպուռած կ'զգար : Դրացի Սէթենք մերժած էին իր եղբօրը տալ իրենց աղջիկը : Ատանկ մերժումի մը չէր կրնար սպասել ինք, ինք որ հարուստ էր : Եղբայրը սիրած էր աղջիկը, ճանձի՛լը, ու մերժումէն վերջ գլուխն առած, հեռացած տունէն : Կարելի՞ էր աւսոնք մոռնալ, ու սկսիլ յարաբերութիւնները Սէթենց հետ :

Մեղիքենց այնքան զուարթ տան վրայ աեսակ մը սուգ տարածուած էր :

Օ՛հանջան անհամբոյր, կարծր, ու մոռալ դարձեր էր :

Հիմայ խթումի իրիկունով, բարի ծերուկ կինը կը խորհէր իր զաւակներուն վրայ : Ի՞նչ պիտի ըլլար այդ զժտութեան վերջը, մին հեռացեր էր, ո՛ւր էր արդեօք այդ պահուն, իսկ միւսը պիտի զրկուէ՞ր խոստովանանանքէ, հաղորդութենէ . . . :

Փուռին մէջ բոցերը կը շարժէին աշխոյժ, խիտ դեղնագոյն : Աղիւսներու վրայ թրժուն, կարմրորակ, կը տարածէին իրենց լեղուակները : Բակը կը լուսաւրուէր շատ աւելի, ու թաշաքներուն վրայ ոսկեգոյն սօժաւարները, կլայեկուած սաները, կաթսաները, պղինձէ փոքր անօթները կը ժպտէին, կ'ոգեւորուէին, կը փայլատակէին :

Պահ մը բակը կիսասուերի մէջ կը թաղուէր, բայց փուռէն դուրս խուժող բոցերու ցանց մը կը լեցնէր անագապղինձի երանգներով՝ բակը :

Օ՛հանջան թեւ փուռին տուած, բոցերը կը նկատէր, ծխամորճը բերանը, ծուխի գուլաներ փուռէն ներս կը փչէր :

Փոքրիկը՝ քակած էր ծերունի կնոջ լաջակը : Ան կը մնար անտարբեր, խո՛նուն : Իր քթանի պէս ճերմակ մազերը խնամքով սանտրուած, լոյսով կ'ողողուէր բոցերու բոսորէն : Դէմքին կնճիռները, կքած թուշը, աչքերը անփայլ ու բարի, իր ապրած տարիներուն երկար շարքը կը վկայէին :

Հեղնա խմորի տաշտին մօտ խմորի անձև կտորները կը ձեւաւորէր, թռչուններ, ձուկեր կը կերտէր, շիւտուած մազերու ձեւը կուտար, անոնց վրայ նկարներ կը նախշէր : Հեղնա իր մանուսաէ էնթարիին մէջ գեղեցիկ էր, ու իր կիսադէմքը քնքայն :

— Օ՛հանջա՛ն, զաւա՛կս, վաղը պիտի՞ խոստովանի՛ս, հաղորդութի՛ւն, ճաշա՛կ, չպիտի՞ առնես, գորովով ըսաւ պառաւը :

Երիտասարդը ձեռքի վճռական շարժումով մը պատասխանեց,

— Մեղքի մէջ կորսուի՞լ կ'ուզես, տղա՛ս, դժողքի կրակի՞ն մատնուի՞ կ'ուզես :

— Ի՞նչ ընեմ մարի՛կ, չեմ կրնար հաշտուիլ Սէթենց

հետ, զո՛ւր կը խօսիս :

— Վաղը ծնունդ է, ի՛նչ կ'ըսեն, գնա՛ ս. զաս, գնա՛ հաշտուէ, Սէթենց հետ, հաշտուէ՛, ի՛նչ ընենք Աստուծոյ կամքն է եղեր որ չի տուին իրենց աղջիկը : Մեղզի տակ պիտի մնաս, վա՛յ ինծի, վա՛յ ինծի վճռեց պառաւը, ու շարժեց համրիչը որ հեշտ խշտոց մը հանեց :

Փոքրիկը ծերուկին ծուռկին վրայ հանգչուցած գըլուխը կը քնանար :

Գուրբը բան մը չէր շարժէր, ո՛չ իսէ վանդակ մը կը ճռնչէր, ո՛չ իսկ մսկոտ շուն մը կը կաղկանցէր :

Փայտերը փուռին մէջ կրակի կոյտի մը վերածուած էին : Վարդագոյն ու մանիշակ բոցեր փուռին կամարը հաճելի մեղմ կարմիրով մը կը պարուրէին :

Մոխրներ կայծերու հետ կ'ոստոստէին :

— Բե՛ր խմորները, Հեղնա՛, կանչեց Օ՛անջան : Ակիշով մէկզի ժողվեց կրակը, զանոնք փուռին դրան չրթունքներուն մօտեցուց : Խոնաւ քուրջով եղերուած երկար փայտ մը արագ, քանի մը անգամ շրջեցուց փուռին մէջ, յարեց :

— Շտապէ՛, Հեղնա՛, փուռը կը պաղի : Մանկա՛ մարդ կինը՝ իր երկար մատներով սրսկեց հաւկիթը խըմորներուն վրայ, անխոնի հատիկներ տեղաւորեց անոնց մէջ :

Պահիկ մը յետոյ փուռը կը գոցուէր :

Ծերունի կինը կիսախուփ աչքերով, անհանգիստ կը դիտէր Օ՛անջանը, վա՛յ իրեն, Հազորդութիւն չ'առնել Ծնունդի օրով... : Ի՛նչ օրերու հասեր էր... :

Օ՛անջան աթոռակի մը վրայ կը մրափէր : Մօրը վիշտը, ու անոր խօսքերը զինքը աւելի անհանգիստ կը դարձնէին :

* *

Կէս գիշորը կ'անցնէր : Հով մը կ'սկսէր փոքրիկ պատուհանները ցնցել : Յուրաք աւելի զգալի կ'ըլլար հիմա բակին մէջ, որ ստուերին մէջ կը մրափէր :

Ծերուկ կինը իր գլուխը կը կքեցնէր, կը թաղէր մուշտակին մէջ : Անկարելի կ'ըլլար իրեն ննջել :

Անուշ բուրումը պատուական իւղի, հաւկիթի, անխոնի մուշկահոտութեամբ օժուած, կը լեցնէր բակը :

— Հանե՛նք կաթաները փուռէն : Մեղմիւ ծեծեց Հեղնա Օ՛անջանի ուսը : Օ՛անջան ընդոստ ցատկեց : Բուռն բոյր մը խուժեց բակին մէջ : Փոքրիկին ուռնգեցը, շրթունքները շողագին, կատու մը աղաչաւոր միաւով մը ուղտացաւ Հեղնաի ոտքերուն քով :

Ազօտ, ազտոտ դեղնորակ լոյսին ասկ միսացող լամբարին, կաթաները կը շարուէին թարաքին վրայ :

Օ՛անջան պոնդեր տուաւ քանի մը կաթաններու : Հեղնա հպարտութիւնով նայեցաւ անոնց : Օ՛անջան ինկաւ աթոռակի մը վրայ : Գլուխը պատին տուաւ, աչքերը խփեց, մինչ դեռատի կինը ծրար մը կը քակէր զգուշութեամբ, հանեց դամասկեան կերպասէ իր մետաքս էնթարին, կոծիկը՝ ոսկեճամուկ : Կերպաները կը խշտային :

* *

Յանկարծ սարսուռ մ'անցաւ տուռին լայնանիստ որմերէն, ուժգին ցնցում մը յաջորդեց անոր : Օճախին փուխերիկէն հողի կոյտեր թափեցան գետին :

— Տէ՛ր ողորմեա՛, գոչեց պառաւը, խաչակնքելով : Փոքրիկն արթնցաւ, երկչոտ, շուարած :

— Երկրաչա՛րժ կայ, գոչեց Օ՛անջան, քանի մը քայլ դուռն մօտենալով : Մեղիքենց Հեղնան ձգեց մաշկերուն խիտ, սեւ երկար խուրճը : Յուզումի ձայներ կը

չարունակուէին լսուիլ, բարձր և հետզհետէ աւելի որոշ :

— Բան մը, չարիք մը պատահած է Սէթենց, աղա-
չեց մ․ նկամարդ կինը, անոնց ձայներն են : Վազէ՛,
օգնութեան հասիր : Ճիշերն ընդհատ կ'ելլէին, լուռ
պահեր է վերջ : Յուրտէն զոփացող մարդիկ կային դուրսը :

— Հասի՛ր, Աստուծու սիրուն, կրկնեց պառաւը՝
ոտքի ելլելու ճիգով մը, աղամարդ չունին տունը :
Գուգորը գիւղէն առտուան դէմ կուգայ, Օհանջան :

— Օհանջան դուռը բացաւ, փուք մը սառույցի կտորի
մը պէս բակին մէջ տարածուեցաւ :

Երկու վայրկեան վերջ վերադարձաւ ցասկոտ դի-
մագծերով, երեքցնելով գլուխը հեգնորէն, գրեթէ հայ-
հոյելով :

— Սէթենց տան պարտէզին վրայի ժէռէն փրթած
խոշոր քար մը, դէպի ձոր գլորեր է : Ամէնն ալ դուրս
լեցուած են :

— Պէտք է հո՛ս բերել, տիրական շեշտով վճռեց
պառաւը : Հեղնա՛, գնա շո՛ւտ հոս բեր զիրենք :

Օհանջան սարսուռ մը ունեցաւ, զզուանքի ար-
տայայտութիւններով մը իր կանոնաւոր դիմագծերը
ծամածուեց, քանի մը կոճղ նետեց թոնիրին մէջ մար-
մըրող : Յետոյ նստաւ անխօս, դալկացած, հիւանդի
մը նման, աթոռակը մը վրան :

Յուրտն անտանելի կ'ըլլար :

Քանի մը բոպէ վերջ, գեղանի մանկամարդ աղջիկ
մը, երկու կիներ, աղայ մը ներս կը մտնէին : Հեղնա
ասոնք թոնիրի մօտ տեղաւորեց. կը դողային եւ լուռ-
ութիւն մէջ կը լսուէր ակօսներու կակաւիլը : Օհանջան
գաղտուկ, անհամարձակ կը դիտէր արտատուրոյ այս
հիւրերը : Իր այնքան ատած այս ընտանիքն իր տանը
մէջ : Կ'ատէր զանոնք, բայց տակաւ կը գթար ատոնց
վրայ, հին սէր մը կը ծնէր :

— Շո՛ւշան, աղջիկս մնասուե՛ցաւ տունը : Աստուած
աղատեց : Անցեալ ըլլայ անձկութեամբ վրայ բերաւ դը-
րացուհին, կիսադէմքը դարձուց պառաւին կողմը, պա-
տասխանեց երկչոտ :

— Բա՛ն չկայ, մնաս չունինք, բայց վախցանք,
տունը խօտի մը պէս երերաց :

Թոնիրին բոցերը աթոռակներու վրայ նստող հիւ-
րերը կը լուսաւորէին, անոնց տօնական օրերու թաւշ-
եայ կոճակները, դրուազուած, ծաղկեբանուած կլապ-
տաններով, ոսկեգոյն, կը շողային. էնթարխները մե-
տաքսէ՛ կը ծփային, լոյսը կը թացնար անոնց վրայ,
կը սահէր, կ'աղեկոծուէր : Մելիքենց Հեղնան հիմա հեշտ
կերպով կ'անցնէր վերջին իր շար շար մեծ ոսկիները :

Ան կը դիտէր իր դրացիները խանդաղատանքով :

Թղթուած լուսամուտի մը երկաթները կը գծագ-
րուէին աղօտ թուղթին վրայ : Մերուկ կինը՝ կը փափը-
սար, կը սաղմոսէր : Նարեկէն հատուածներ կ'արտա-
սանէր : Օհանջանը չէր վրիվեցներ ակնարկէն : Հարսին
հասակը կը չափէր գորովալի :

էնթարխները կը վժվժային, կը սարսուռային : Վրդ-
նոց ոսկիները կը փարտային անուշ հունչերով : Պղտիկ
լաճը հաղիւ 7 տարու, կը մշար, նուռ այտերը մուշ-
աակին տակ պահած : Կ'երազէր : Փշփշանքներու, ոսկի
արծաթ վարախներու մէջ պլլուած Յիսուս մը, լոյսե-
րու մէջ սղող, ծոնր երգերով, իրեն անձանօթ ներդաշ-
նակութիւններով, զօրս կրնար համեմատիլ տան դի-
մացի ծառերուն երգին հետ միայն, կ'իջնէր երկինքէն :
Յիսուսի հետ հրեշտակները կողովներով կը բերէին կլոր
լուսնի նման պտուղներ : Հովիւները գառնուկներ շալ-
կած, նորածին Յիսուսի կը վազէին : Մերուկն այնպէս
էր պատմած իր թոռան :

* *

Գոփիւն մը հեռաւոր, տակաւ կը մօտենար: Ձիու մը արագ ոտտումները վայրկեաններու լուռութենէ վերջ, սառերու վրայ չոր հնչիւններ կուտային: Հեծեալը կը մօտենար: Շուշան ոտտում մ'ըրաւ: Ուաքի ելան բոլորն ալ: Օ՜անջան դող մը զգաց:

Հեծեալը կեցաւ:

— Հեղնա՛, Գոգորն է գոչեց Շուշան: Երկու կիները դուրս վազեցին: Մերունի հանին անհանդարտ կը շարժէր, ժպտուն՝ դրան կողմը կը նայէր: Գոգոր երեւցաւ իր ահագին վերարկուին մէջ, ան դրան սեմին վրայ կեցաւ, ընկրկեցաւ:

Հեղնա մօտեցաւ ամուսինին, փսփսաց բաներ մը Օ՜անջանի ականջին: Շուշան մեղմիւ ներս կը հրէր ամուսինը, բաներ մը մըթմըթալով:

Երկու այրերը կը մնային սառած, զիրենք խաչածեւոզ, պաղատող ակնարկներու մէջ:

— Է՛հ, տղաս, պիտի մնա՞ք այսպէս: Փաթթուեցէք իրարու, պագէք զիրար, հաշտուեցէ՛ք, վաղը Մընունդ է պօռաց ձերուկ կինը: Մնզգալի շարժումով երկու հարսեր հրեցին իրենց ժարդիկը: Օ՜անջան եւ Գոգոր գահավիժեցան իրարու: Լայնօրէն բացուած հուժկու բազուկներ զիրար գրկեցին: Հեշտանքի, գոհութեան, երջանիկ շունչ մը թռաւ զսպուած կուրծքերէ:

— Պիտի խոստովանի՛ն, ձաշակ պիտի առնեն, փա՛ռք քեզ, Մանուկ Յիսուս, գոչեց ցնձութեամբ պառաւը:

Ու երբ իրար գրկած կը մնային երկու գժտուած հոգիները, այդ համատարած անդորրին մութի և լոյսի գիրկընդիսառնումի պահուն, եկեղեցիին զանգակը և կոհնակները, տարածուն, ներդաշնակ, անորակելի թինդերով կ'աւետէին Մ'նունդը...:

* *

Քիչ վերջ երկու հաշտ ընկերները ձեռք ձեռքի, ցնձուն, թրթռուն, ձիւնապատ արահետներէ կը բարձրանային եկեղեցի, անոր խունկով կնդրուկով օժուն կամարներուն տակ հնչեցնելու «փա՛ռք ի բարձունս»ը:

Մ Ե Ր Ո Ւ Ժ Ը

Պարտէզին մէջ մայիսի արև մը կը խայտար ու աքստիաներու ծաղիկներ յամբօրէն ստուերներուն մէջ կը թաւալէին:

Շուշան աթոռակիմը վրան, յամբօրէն կը հիւսէր գուլպան, ու իր առջեւ թարմ մարմանդին վրան փոքրիկ մը անհանդարտ կը շաժէր, կը քրքչար ու անհասկընալի բարբառ մը կը նետեր մեծ մօրը երեսին: Կիներ յաճախ գաղտագողի ու պաշտպանող ականակով մը զայն կը լրտեսէր. քայցրօրէն կը ժպտէր ու կը շարունակէր հիւսել: Յոգնած կին մը, որ տակաւին ձեր չէր համարուէր, բայց աւերուած. հատած ու նիհար: Յայտնի կերեւար վիշտերու գծած կնճիռները դիմադեբրուն վրայ, որոնց վրայ սակայն կարելի էր նշմարել թարմութեան քանի մը շեշտեր: Մագերը արյիին, որոնք սև, ու լրթագոյն ծաղիկներով եզերուած լաջակէն կիչնային դէպ ի կղակները, կանխանասօրէն սպիտակ էին կարմիր դեղնութիւնով մը: Կինը անհուն զրկումներու կեանք մը կը յիշեցնէր:

Պահ մը Շուշան լքեց ձեռքերը վարդագոյն գողնոցին վրան. սպիտակ բուրդէ գուլպան բռնած: Իէպի ետին ձգեց գլուխը, ծառի բունին կրթնցուց, ու հեշտանքով դոցեց աչքերը, հանգստաւէտ թուլութիւն մը զգաց կանխանաս ձերունին, արեւէն զինով:

Երբէք այդքան եղական խաղաղութիւն չէր զգացած, տառապանքի վարժ ու ցաւերու մէջ ծնած, այդ սփոփ վայրկեանը իրեն համար գերագոյն նուէր մ'էր: Հով մը կը շարժէր իր քթանէ մազերը ու արեւը սփոփանք կուտար իր դէմքին:

Շուշան հետզհետէ աւելի երանութեան մէջ կիչ-

նար, ո՛չ մէկ յուզում, տաժանելի աշխատութիւն դինքը կ'ըբաղեցնէր: Ատանկ գարուն մը առաջին անգամ էր որ կ'անցնէր խորհեցաւ ու իր երակներէն զգաց սուղալը տեսակ մը խայտանքի եւ յաղթութեան երգի: Ուրեմն ամէն հոգ վերջացած էր, ալ կ'ապրէր: Պահը հազուադիւտ էր: Բոլոր երկարատեւ հոգերը, կեանքեւանարգութիւններ, տարապայման աշխատութեան ժամերը, կազմուելու, գէպքի կործանումէն: վերականգնելու երազը չէին ձգած իրեն անդրադառնալու, անցեալին վրան գէթ անգամ մը, յիշելու հին կեանքը, բայց լաւ էր որ այդուէս եղած էր: Յաղթականը պէտք է պայքարէն վերջ ամփոփուի ու տեսնայ յաղթութեան մեծութիւնը: Եւ Շուշանի, հէգ կիւրեղենց Շուշանին համար պա՛շտ աւելի նպաստաւոր էր արթնցնելու, քրքրելու գեղերու հին կնճիւղներուն, անհամար յուզումներուն, գերագոյն ճիգերուն, հերոսական կամքի, հաւատքի, և ցեղային անգիտակից իտէալի յիշատակները: Շուշան այս երանութեան վայրկեանին պէտքը կ'զգար բնազգօրէն բանի մը ու ատիկա իր հին կեանքին հաշուէտուութեան պէտքն էր, կեանքին փոթորկոտ տարիներուն:

Երկու մանչերը հեծցուցեր էր, փոքրիկ քաղաքին մէջ անոնք հարուստ կը սեպուէին, և իր տունը, իր տունը հիմա առատութիւն կար, կ է յ ի կ ի կաթն անգամ չէր պակսեր, եւ ո՛վ գերագոյն երջանկութեանը հարս մ'ալ ունէր, հարս մը և ի՛նչ հարս...:

— Փա՛ռք Տիրսը, փա՛ռք ստեղծողին մենախօսեց Շուշան ու ինկաւ աւելի խոր անչարժութեան մէջ, ցաւազին արտայայտութիւն մը զգալի եղաւ իր դէմքին վրայ:

Դէպքին վրայ կ'անդրադառնար, իր կեանքը դէպքէն կ'սկսէր, մոռցած էր հարսնութեան ամօթխած գո-

հունակ օրերը: Աշխարհ ճանչցած էր դէպքէն վերջ, և ի՛նչ դէպք, ի՛նչ աւերող շրջան: Փոքրիկ բարգաւաճ քաղաքը մոխրակոյտի մը վերածուած էր: Շուշան կըրկին կ'ապրէր դէպքը և անոր երեւակայութիւնը կը կազմէր պատկերներուն ամենէն վայրագը: Կը լսէր հեռաւոր վայնասունները, տապարներու հարուածները, գէնքերուն ուժգին չոր պայթը, կը տեսնէր հրդեհները մօտաւոր այգիներուն մէջ, կը հոտուտար դաշտերուն մէջ այրող, պո՛րուող ցորեններուն բոյրը: Մանաւանդ պատկեր մը կը ցնցէր զինքը, իր դրացիին տանը առջեւ կատարուած նախճիրը: Ա՛խ ի՛նչպէս կարուած ականջներէն, դունջերէն, ձեռքերէն, ստինքներէն արիւնը կը հոսէր ազբիւրի նման: Շուշան ցնցուեցաւ, տազնապով դիտեց չորս դին, փոքրիկը խոտերը կը կրծէր: Լըռութիւնը երկինքէն կ'իջնար պարտէզին մէջ ու արեւը միշտ աւելի ջերմին կըլլար: Տունէն պղինձներու հունչը վուզար: Այրին նորէն մրափեց և ա՛հա ամբողջ հայտարիւնին էն յետին կաթիլին ծարաւի, տեսաւ իրենց տան առջեւ: Թաթար մը կը պարպէր մաշրապայով արիւնը կոկորդէն վար իբրեւ գինի, ուրիշ մը, որ ստինք մը կը ծամծմէր: Ան ի՛նչ ակնարկ ամուսինինը, իր Գոգորինը, երբ վերջին անգամ մ'ալ կը համբուրէր զինքը: Ահա իր անճանաչ մարմինը ճապապիքներու մէջ, և դահիճ մը որ անընդհատ կը խանջէ, կը հայնոյէ կ'իջնայ եաթազանով անոր կուրծքին կրկնելով.

— Մեռի՛ր կեալուր, ա՛յս է հայուն արժանի վախճանը...:

Այդ մարդը Շուշանի առջեւն է, ան աչքերը բացած իսկ իրապէս կը տեսնայ ոճրադործը, թունաւոր լերկ, ճիթագոյն դէմքով մը, խոշոր սպիով մը ճակատին մէջտեղ: Կը տեսնայ այդ մարդը, որ իր տունը կը թալլէ:

կեանքոտ համեմատարար երջանիկ քաղաքը կը նստէր մոխիրի վրայ: Շուշան կուրծքը ծանրացած զգաց թարախով, չզառուեթիւնը կ'երագուէր, ու զինքը անտանելի դրութեան մը կ'ենթարկէր, շարժեց թեւերը, ձգեց գուլպան ոտքերուն առջեւ: Փոքրիկը կը սողար, առաւ զայն ծունդերուն վրայ: Մանուլը հանգչեցուց գլուխն մեծ մօրը կուրծքին:

Շուշան մեղմով երգել սկսաւ.

Օրօր ըսեմ քնանաս,
 Գնանաս որ մեծանաս,
 Մեծանաս որ զօրանաս,
 Զօրանաս մեծ մարդ ըլլաս:

Տղան կը մշար...:

Նորէն անիմանալի պէտք մը կը մղէր Շուշանը, սուգուելու անցեալին մէջ: Ան քալել սկսաւ տարիներու փշալից ճամբան: Ամէն բան լրացած էր, բայց բան մը կար: Ապրեցնել փոքրերը:

Ապաշխարութեան կեանքը կ'սկսէր: Հաւատքը կը մնար, հայ կնոջ գերագոյն մխիթարութիւնը:

Կիւրեղենց Շուշանը աասը մատներ ունէր որոնք չէին դողար տակաւին:

Օր տեսնող կին մը չի կրնար մուրալ: Պատին ալ միակ վարձքն է հայ կնոջ:

Պատուհասէն վերջ, առաջին ամիսները ինչքան դժնդակ եղած էին: Ծնի դէպքը աշունին էր եղած: Զմեռը մօտալուտ էր: Տառապանքի այս հողին վրայ ամէն ծրագիր հաշիւով մը կը յօրինուի:

Շուշան կը խորհէր հիմա թէ քանի՞ գիշեր քնացած էր ամբողջ ձմռան մէջ, երբ կը կարէր, ու կը հիւսէր անհատնում, աշխարհի չափ երկար թեւերով գոյնզգոյն գուլպաներ, միշտ աւելի արագ, տենդոտ, աւելի ծա-

խելու համար: Մինչ մանչերը կ'իյնային փսիաթի մը վրան, պատուած վերմակին տակ, Շուշան անհատնում, սառ, անչուկ գիշերներու հետ միայնակ, փոքրիկ մը-րափող ճրագին առջև կը հիւսէր, կը հիւսէր մեռած հողիով, արցունք կուլ տալով, սոսկումէն հերոս կրտ-րած, միշտ աղօթելով, կ'աշխատէր հեռացնել քարի նման աչքերուն վրայ ճնշող քունը, վիրաւորելու աս-տիճան խածնելով փայտացած մատները: Այրին կը տեսնէր հիմա որ գուլպաներուն հետ իր կեանքն ալ գործուած էր:

Շուշան հարիւր տարուան պատմութիւն մը կը կարծէր յիշել հոտ կծկուած: Թշուառութեան երանգները այնքան ճոխ էին:

Միակ տենջ մը ունենալը կը յիշէր: Երկու եղբայր-ները անտալ համեստ կրպակի մը մէջ: Արդէն դպրոցն աւարտած, իր զաւակները գործի կերթային շաքաթա-կան հինգ դահեկանով:

Հայաստանի քաղաքիկի մը համար չարեկը հա-րըստութիւն է, և տամոցի մը հետ ակնածանքով կը խաղան:

Շարաթները կ'անցնէին ու ստացուած չարեկները իր գօտիին մէջ, մէջքին վրայ կը բազմապատկուէին: Իր խոէալը չարչի կրպակ մը բանալ էր: Զաւակներն ալ կ'աշխատէին, քարէն հաց ճարող:

Հոս ազատ չնչեց Շուշանը: Կ'զգար թեթեւութիւն մը, ու իր արշաւին ստոյգ յաղթութեան գիտակցու-թիւնը զինով կ'ընէր զինք:

Որբեւայրի կեանքին վեցերորդ տարին կրպակը բացուած էր: Շուշան չէր յիշեր հիմա թէ երանութեան աւելի մեծ օր մը ունեցած էր այդ օրէն զատ:

Տղաքը կտրիճ, գործունեայ, եփուն էին: Փոքրը գիւղերը կ'արշաւէր պերճանքի չնչին առարկաներ, ապակիէ գոյնզգոյն ապարանջանները, ոսկեղոյն թի-թեղեայ օղերը, պռօշները կը փոխանակէր ցորենի, չոր-թանի, կորկոտի, ընկոյզի, իւղի հետ: Այգի մ'ալ գը-նելու ձեռնարկած էին:

Այրիին դէմքը լոյս կ'առնէր, անոր հորիզոնը պայ-ծառ կը դառնար, ճակատին ափգոյն գիծերուն վրայ

կը բարձրանար գոհունակութիւնը հոգիին :

— Մեռնի՛մ Աստուծոյ ողորմութեանը , եկեթիմնե-
րու պաշտպանն է ձայնեց կինը , ու ջերմ համբոյր մը դը-
րաւ քնացող փոքրիկին ճակատին :

Շուշան կարծեց լսել յանկարծ սուր , հնչեղ շեշտե-
րը զուռնային , ու թմբուկին բամբ որոտը : Մեծ զաւա-
կը կ'ամուսնացնէր : Ո՛վ երջանիկ օր : Պարոզները հաղ-
ուած պարտէզին մէջ կը դառնան : Գինիի գաւաթները
ձեռքէ ձեռք կ'անցնին , ստքերը գետինները կը դոփեն
համաչափ : Տամնոցները կը փակին նուագողներու ճա-
կատին :

Շուշանի սոսները կը ծեծեն գետինը , ու կը յիշէ
պարերգի մը նազարաթը :

— Տէ՛ն՝ գնա՛ կուգամ , նորէն կուգամ :

Շուշան սթափեցաւ իր թանկագին վերապրումէն :
Պարտէզին դուռը կը ծեծէին ուժգին : Սարսուռն ձայն
մը կը բարձրանար : Դրաւ մանուկը դալարիքներու վրայ
յուշիկ : Բացաւ դուռը :

Դէպի ներս սոսկումի քայլ մը առաւ , զզուանքով
սրտալով ,

— Ի՞նչ կ'ուզես մենէ . . . :

— Խանճ՛մ , սոսներուտ փոշի՛ն կուլ տամ , քիչ մը
հա՛ց , հի՛նգ զաւակներս անօթի՛ պիտի մեռնին :

Շուշան կը զննէր անձանօթը :

Պիտի ճանչնար զայն , պիտի ճանչնա՛ր , սպի մ'ալ
ճակատին վրայ :

Արեւէն խաշուած աղազուն անդամներով փոքրեր
կառչած էին մուրացիկին թեւերուն :

— Խանճ՛մ , պատառ մը հա՛ց , զաւակներո՛ւդ ,
ամուսինի՛դ հողուն համար , տե՛ս սրանք :

Վազեց ներս Շուշան , վերագարծաւ հաց մը նետեց
շտապով մուրիկին , գոցեց դուռը . . . :

— Ա՛խ էրկանս ճայլա՛թն էր մրմնչեց . . . : Ու մինչ
զոյգ մը արցունք դեղնած այտերէն կը սահէր վար ,
անհուն ժպիտ մը անցաւ դիմագծերէն . . . :

Վ. Ե Ր Չ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0353245

49203

